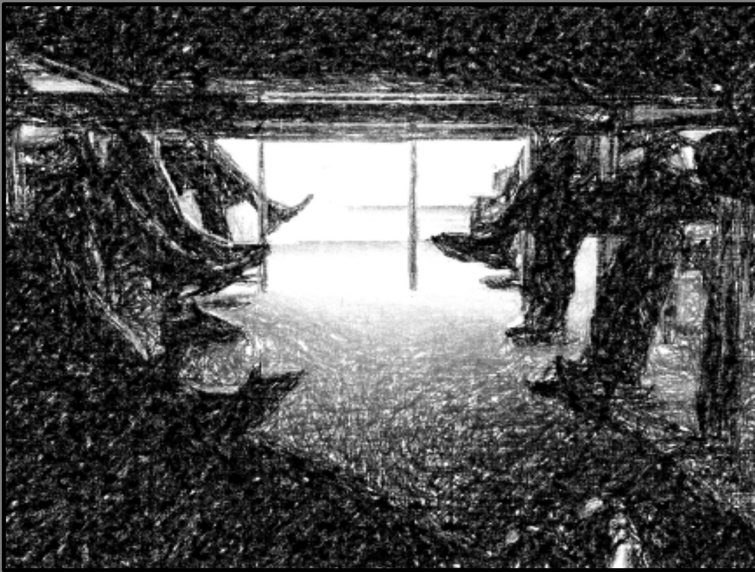

MARIA ANDRÉN

& Nödvändiga samtal
meningslösa möten

samtalssyften och samtalssätt

Nödvändiga samtal och meningslösa möten –
samtalssyften och samtalssätt.
Författare och formgivning: Maria Andrén.
Omslagsbild samt s. 8 Rikard Wallin www.flickr.com
modifierad av Maria Andrén.

Teckningar: Maria Andrén

Foton, samtliga modifierade av Maria Andrén.

s.16: Maria Andrén.

Övriga foton Creative Common-licensierade.

s. 27: Niccolò Caranti wikimedia.com.

s. 28: Okänd fotograf www.gustavsvik.org/paneldebatt-23-aug.

s. 30: Dukas Ju www.flickr.org.

s. 32: Ben Bernhard wikimedia.org.

s.34: John Luck www.flickr.com.

s. 57 Laura Ockel Unsplash.

Gävle mars 20210405. Delvis reviderad 230223.
maria.andren.gavle@gmail.com
www.gissforum.se

Sammanfattning

Ett komplext nätverkssamhälle medför ökande behov av samtal som kan bidra till kunskapsgenerering. För att underlätta möjligheten att samtala om samtal på ett handlingsinriktat sätt beskrivs skillnader mellan olika sorters arrangerade samtalsaktiviteter och de förutsättningar vad gäller design och sätt att medverka som blir konstruktiva eller hindrande givet olika syften. Samtalsaktiviteterna har sin upprinnelse inom den mänskliga praktiken och erfarenheten; sådant som vi människor skapar tillsammans och därför också har möjlighet att påverka genom samtal.

De skilda funktioner som olika samtal kan ha kräver olika insatser av den som initierar samtalet, liksom av övriga medverkande. Eftersom det sätt att medverka som gör en viss typ av samtal konstruktiva kan få motsatt effekt i andra sorters samtal, går det inte alltid att kombinera olika funktioner i ett och samma samtal. Är det inte klart redan från början vad tanken med aktiviteten är blir det också svårt att bidra på ett bra sätt. Samtal som utgår från initiativtagarens behov att tillsammans med andra komma vidare i sina resonemang om en viktig sakfråga förutsätter annan design och medverkan än övriga samtal.

Samtal blir som de blir för att vi som medverkar i dem gör som vi gör och säger som vi säger. Varje enskilt samtal bidrar också till att påverka förutsättningarna för alla andra samtal. Det innebär att varje medverkande i varje samtal också har ett ansvar för att andra samtal ska kunna bli meningsfulla.

Nyckelord: Samtal, mening, komplexitet, handlingsperspektiv, samtalsdesign, kunskapsgenerering, ansvar.

Projektet ”särskiljande samtal om samtalssyften”

Det arbete som min sammanställning är ett av resultaten från, är ett exempel på det som Monica Hane och Bengt-Åke Wennberg i företaget Samarbetsdynamik brukar kalla ”utforskande partnerskap” (Wennberg och Hane 1998). Monica och jag hade var för sig ett eget behov av att utforska förutsättningarna för olika sorters samtal. Hösten 2020 hade Monica tillsammans med Bengt-Åke ett uppdrag där hennes och mitt utforskande blev ett av bidragen. De författade så småningom en text som ett arbetsmaterial för det projektet, men deras text kom också att bli ett viktigt bidrag till hur jag själv kom att resonera vidare, med mig själv och med andra. I ett utforskande partnerskap är man jämbördig med varandra och har ömsesidig nytta av den kunskapsgenerering som var och en är upptagen av i sina respektive projekt. Min sammanställning utgår från mitt eget behov av att bättre förstå vilken betydelse som skillnader i syfte får för vilken typ av samtal som anordnas, och vilka konsekvenserna då blir för design och sätt att medverka.

Trots pågående Corona-pandemi hösten 2020 har jag och Monica träffats ”på riktigt” hemma hos henne, några dagar i stöten för att undersöka våra upplevelser av ”meningslösa samtal”; sådana samtal som vi själva försökt föra med andra om viktiga frågor, men som nästan aldrig hinner fram till det viktiga. Den tid som avsatts räcker sällan till för det som vi har behov av att tala med andra om. Ofta känns det dessutom som att vi talar förbi varandra och att konversationen fastnar. Att uppmärksamma skillnaderna i vad det är vi menar med det vi säger, och vad vi talar om, för att på så sätt kunna föra dialogen vidare, blir aldrig möjligt.

Genom att göra differentieringar utifrån de olika syften vi uppfattat att de olika samtalen har, har vi jämfört våra respektive erfarenheter och också försökt beskriva för varandra vilka konsekvenser för samtalsdesign och sätt att medverka vi uppfattar som meningsfulla, relativt de olika samtalssyftena. Andra intresserade har hjälpt till med fler exempel och problematiseringar via Zoom eller i telefonsamtal. Jag hoppas alla som hjälpt till att tänka också kan känna igen de egna bidragen!

En kortare version av min sammanställning, utan reflekterande resonemang, finns också på www.gissforum.se. Där finns också en del annat material med anknytning till projektet.

Referenser, särskiljningens relevans och personligt pronomen

Arbetet har påverkats av sådant som andra sagt tidigare. Vi inledde dock inte projektet med att bestämma vilken teori, eller vilka teoretiska begrepp vi skulle använda, eller vilka studier vi skulle bygga vidare på. I min sammanställning har jag i stort sett avstått från att anknyta till de vetenskapliga teorier som ändå påverkat sättet att resonera, eller den forskning som haft ett indirekt inflytande. Orsaken är att texten är inriktad på samtalspraktiken. Relevansen i särskiljningen av samtalssyften kan bara avgöras genom att läsaren prövar resonemanget mot sin egen erfarenhet. Om det då blir möjligt att upptäcka nya infallsvinklar, eller tydliggöranden, som kan vara hjälpsamma i den egna praktiken, har vårt arbete ett värde också för andra än oss själva. I vad mån det vi säger överensstämmer, eller skiljer sig, från det som andra sagt tidigare, har ingen betydelse för den sortens relevans.

I några fall har jag ändå lagt in en not (se sist i dokumentet). Noterna består antingen av sidokommentarer eller teoretiska referenser. Sidokommentarerna ser jag som ett slags ”fortsättningssamtal”. Noterna är inte nödvändiga att ta del av för att kunna följa framställningen. De kan fungera som ”bredvidläsning”, för den som så önskar. Det skulle till och med gå att börja med noterna för den som vill, eftersom jag försökt skriva dem så att de kan fungera fristående.

Jag är ensam författare till sammanställningen men när jag refererar till särskiljandet skriver jag i allmänhet ”vårt arbete”, eller ”vi prövade”. Då syftar jag på det arbete som jag och Monica Hane gjorde tillsammans hösten 2020. Eftersom jag genomgående utgår från mitt eget behov att komma till tals med andra på ett meningsfullt sätt, betyder ”vi” på andra ställen i texten även ”vi människor”. Benägenheten att ramla in i meningslösa resonemang, säga sådant jag alltid säger, eller som det allmänt ”brukar sägas” och att missförstå syften, gäller i hög grad även mig själv.

”Man” förekommer också flitigt i min text. Eftersom jag vill betona oss själva som ansvariga aktörer, skriver jag sällan ”det samtalas”, utan ”vi” eller ”man” samtalar. För mig är ”man” som obestämt pronomen en könsneutral härledning av ”människa”.

Innehåll

Inledning.....	9
<i>Samtal som kan göra skillnad</i>	11
<i>Samtal om samtal om samtal</i>	12
<i>Skillnader mellan olika sorters samtalssyften</i>	15
<i>Arrangerade samtal om samverkan</i>	17
<i>Samtalsformat</i>	18
<i>”Samtalssyfte”, ”samtalspoäng” eller ”samtalstyp”?</i>	22
<i>Särskiljande samtal om samtalssyften</i>	23
Samtalsstyften typ 1-7	24
1. <i>Samvarosamtal</i>	26
2. <i>Informerande samtal</i>	28
4. <i>Koordinerande samtal</i>	30
3. <i>Kartläggande samtal</i>	32
5. <i>Utredande samtal</i>	34
6. <i>Formuleringsprövande samtal</i>	36
7. <i>Tankefigurprövande samtal</i>	38
Medverkan i samtalet och designprinciper.....	40
<i>Principer för medverkan</i>	41
<i>Designprinciper</i>	43
<i>Summering: samtal med riktning ”inåt” respektive ”utåt”</i>	45
Konsekvenser och komplikationer	46
<i>Samtal gör vi tillsammans</i>	49
<i>Att säga en sak och göra en annan</i>	50
<i>Sådant som vi inte kan påverka just nu</i>	52
<i>Institutionella samtal och fristående samtal</i>	53
<i>Samtalet om samtal</i>	55
<i>Summering: samtal som ekosystem</i>	56

Avslutande reflektion	58
<i>Att använda skissen i samtalspraktiken</i>	59
<i>Det finns mycket mer att tala om!</i>	62
<i>Är en tankefigurprövande ambition realistisk?</i>	64
Referenser	65
Noter	69

”Det bästa med att gå i pension är att slippa alla meningslösa möten”.

”Vi hinner ju aldrig prata med varandra ordentligt, så det är inte så konstigt att det strular till sig”.

Inledning

Det tycks finnas ett utbrett missnöje med ”meningslösa möten”, samtidigt som det inte finns tid för nödvändiga samtal. Även om kommentarer om meningslösa möten troligen alltid förekommit är det bekymmersamt att så många samtal verkar uppfattas som mer eller mindre meningslösa. I synnerhet som behovet av samtal numera förefaller vara så stort.

Hur kan det komma sig att vi accepterar att lägga vår dyrbara tid på meningslösa möten? Varför verkar det vara så svårt att få till de samtal som skulle behöva föras?

Frågor och funderingar av ovanstående slag, ligger bakom det arbete som Monica Hane och jag ägnade oss åt hösten 2020. Vi startade i en gemensam frustration över att de samtal som vi anser är nödvändiga, tycks få allt mindre utrymme. De trängs undan av ytliga informationsmöten, ”debatter” som bara bidrar till att förstärka låsningar av olika slag, eller i vårt tycke meningslösa rundor, där den enda poängen verkar vara att ”få säga sitt”. Eftersom vi upplevde att vårt arbete inte bara bidrog till att klargöra förutsättningarna för den sortens samtal som vi själva var intresserade av utan också verkade kunna vara hjälpsamt även för andra sorters samtalsaktiviteter, har resonemanget prövats och vidareutvecklats tillsammans med andra under perioden december 2019 – mars 2021.

Vem är läsaren?

Min sammanställning riktade sig från början huvudsakligen till dem som på olika sätt medverkat i projektet. Flera av läsarna kommenterade att ämnet kändes så angeläget att texten borde skrivas så att även andra skulle kunna ta del av den. Jag har därför försökt skriva med en större läsekrets i åtanke, men har inte någon specifik ”målgrupp”, annat än att jag utgår från att den som läser är en person som kan känna igen sig i erfarenheten av ”meningslösa möten” och också har funderat en del över sådana.

Om projektet i sin helhet är obekant kan det kanske vara en poäng att börja med kortversionen som finns på www.gissforum.se. Kortversionen är tillräcklig för att tillgodogöra sig grundragen i resonemanget och räcker antagligen för att kunna bidra till samtal om samtal i det egna sammanhanget (arbetsplats, föreningsliv eller politik). Denna längre sammanställning ger en mer inträngande och mångsidig bild av resonemangen som fördes i projektet.

Hur kan vi hjälpa varandra att åstadkomma meningsfulla samtal?

Förhoppningen är att sammanställningen från projektet kan bidra till att rikta uppmärksamheten mot sådant som går att känna igen från egna erfarenheter men som inte tidigare varit riktigt ”pratbart”. På så vis kan den ge en öppning för konstruktiva sätt att närma sig problemet med meningslösa möten för var och en som då och då medverkar i sådana. ”Var och en” innebär i detta sammanhang att texten inte handlar om samtalsmetodik i vanlig mening. Den riktar sig inte i första hand, eller enbart, till samtalsledare. Utgångspunkten är i stället: ”Hur kan vi som medverkar i olika samtal hjälpa varandra att åstadkomma meningsfulla samtal?”

Igenkännings-relevans

Sammanställningen är ett resultat av mina egna iakttagelser och reflektioner kring dessa. Resonemangen har utvecklats genom att prövas i samtal med andra. Dessa samtal gjorde det möjligt att ”höra hur det lät” när jag presenterade vad jag lagt märke till. Även om jag ibland skriver på ett påståeligt sätt utan att lägga till garderingar av karaktären ”enligt min erfarenhet” eller ”det verkar som”, är inte sådana formuleringar avsedda som utsagor om statistiskt signifikanta förhållanden. Observationerna är representativa på det sättet att de varit hjälpsamma för att tydliggöra de specifika förutsättningarna för en viss sorts samtal som vi haft som utgångspunkt i de gemensamma samtalen i projektet. Om iakttagelserna och resonemangen kring dem går att känna igen och känns meningsfulla för läsaren är de också relevanta för just den läsaren ¹.

”Det här har jag sett, och så tänker jag om det. Hur tänker du?”

Här i inledningskapitlet redovisas hur vi gjorde för att kunna komma fram till skissen på olika typer av samtalssyften och vad dessa förutsätter för att kunna bli meningsfulla. I inledningen beskriver jag också utgångspunkterna för projektet: hur vi ser på vikten av samtal och varför vi menar att vi rent allmänt behöver samtala om samtal på ett annat sätt än vi vanligen gör. Syftet med redovisningen av såväl tillvägagångssätt som utgångspunkter är att göra det möjligt att följa logiken i det som presenteras i den del som i vetenskapliga sammanhang brukar kallas ”resultat”, alltså i detta fall skissen på olika samtalssyftestyper och den efterföljande diskussionen. Men redovisningen av tillvägagångssätt och utgångspunkter kan också ses som ett exempel på hur utforskande av detta slag skulle kunna gestaltas. Om man läser den på det sättet blir den dock ett bidrag i ett annat samtal, nämligen det om vad forskning är och kan vara. Monica Hane har beskrivit den karaktär av utforskande och ambition som jag önskar att min text också uppfattas som, på följande sätt: ”Det här har jag sett, och så tänker jag om det. Hur tänker du?”

Samtal som kan göra skillnad

Samtal² behöver inte vara effektiva och nyttiga för att vara meningsfulla. Tramsprat kan vara givande även om sådant sällan leder till några praktiskt produktiva resultat. Att lekprata kan vara lika underhållande som att se en rolig film, eller läsa en spännande bok. Å andra sidan kan kallprat vara riktigt svårt att stå ut med. Ett kännetecken på kallprat är att det inte skapar något nytt i själva samtalet. Inget oväntat uppstår. Pratet är som inövade repliker som går på tomgång. Meningslösa samtal är kanske sådana samtal som inte innehåller något nytt och oväntat? Kommentarer om ”meningslösa möten” hör dock vanligen inte ihop med vardagspratet, utan med sådana omständigheter där det finns något som skulle behöva bli gjort men som förblir ogjort på grund av den sortens möten och samtal vi ordnar. Ett ”meningsfullt”³ samtal innebär i så fall ett samtal som kan göra skillnad för den praktik som samtalet handlar om.

Samtal om ”något”

Den sortens samtal jag talar om är sådana som handlar om något som också har betydelse för den praktik eller samhällsfråga som de medverkande själva har behov av att komma till tals med varandra eller andra om, eller förstå bättre. ”Meningsfullhet” avser därför inte enbart var och ens subjektiva upplevelse av samtalet.*

Samtal för att initiativtagaren själv behöver dem

Den sortens samtal som Monica och jag utgick från i början av vårt arbete var dem som vi själva har ett behov av föra med andra för att kunna komma vidare i våra egna resonemang och tänkande. Det är de samtal vi beskrivit som ”nödvändiga”. Vi ser dem alltså som nödvändiga för oss själva. Vi riktar oss till andra som har samma behov snarare än till dem som upplever att andra behöver föra den här sortens samtal. Däremot vill vi uppmärksamma både denna troligen ovanliga position och möjligheten att föra mer fördjupande samtal eftersom vi mer eller mindre dagligen ser (eller snarare hör) tecken på att de resonemang som förs är otillräckligt preciserade och inte tillräckligt genomtänkta. Denna otillräcklighet får också till följd att det vi gör tillsammans skulle kunna fungera mycket bättre än det gör. Vår utgångspunkt ligger också bakom valet av beteckningarna ”initiativtagare” eller ”arrangör” i stället för det vanligare uttrycket ”samtalsledare”.

* Se även sid 17.

Samtal om samtal om samtal

För att kunna förstå vad som behövs för att samtal ska kunna göra skillnad, blir det angeläget att försöka uppmärksamma vad det är vi *gör* när vi samtalar med varandra genom att samtala om samtal, alltså att föra det som ibland kallas *metasamtal*. Om vi då upptäcker att våra samtal om samtal egentligen bara upprepar sådant alla redan visste och inte heller kan hjälpa oss att komma åt problemen med meningslösa samtal, blir det dessutom viktigt att uppmärksamma hur vi vanligen samtalar om samtal: att också samtala om samtalen om samtal, ett slags meta-meta-samtal, för att på så sätt göra det möjligt att pröva alternativa sätt att samtala om samtal. Monica Hanes och min ansats bygger på ett sådant meta-meta-samtal.

Figur 1. *Metasamtal och meta-metasamtal*. Samtal om samtal brukar handla om vikten av att lyssna på varandra och försöka förstå. Om de vanliga sätten att samtala om samtal inte räcker till behövs "meta-metasamtal", samtal om hur samtalen om samtalen brukar föras, vad de handlar om och vilka utgångspunkter de bygger på.

Handlingsinriktat samtal om samtal

De samtal om meningslösa samtal som Monica och jag haft genom åren har ofta uppehållit sig vid att innehållet i det som sagts antagligen inte var tillräckligt tydligt formulerat. Vi har också återkommit till hur de olika medverkande (inte minst vi själva) ”är” som personer, eller hur den sociala interaktionen fungerade under samtalstillfället. En hel del kraft och energi har vi också lagt i funderingar kring vilka de grundantaganden om människa och mänskligt samspel kan vara som gör att vi tänker och säger som vi gör.

Vi upplevde att våra resonemang visserligen varit givande för vår egen förståelse av samtal och samverkan, men inte så hjälpsamma i själva samtalssituationerna. Det är svårt, eller till och med omöjligt, att förändra sin pedagogiska förmåga, eller sin person, i ett pågående samtal. Det tar för lång tid att ompröva sina grundantaganden om människa och organisation. Därför bestämde vi oss för att pröva en annan ingång.

I stället för att försöka få svar på alla omständigheter som gör att samtal blir som de blir, bestämde vi oss för att skapa en slags ram för vårt samtal så att vi kunde koncentrera oss på det som då skulle visa sig. Vi ville pröva om en sådan avgränsning skulle medföra andra sätt att resonera om samtalet.⁴ Resonemang som kanske skulle kunna vara mer handlingsinriktade,⁵ och mer praktiskt användbara, än de som bara leder till hypoteser om sådant som är svårt, eller omöjligt, att komma överens med de andra om, i själva samtalet.

De vanliga och ovanliga förklaringarna till meningslösa samtal

Samtal kan bli meningslösa, eller till och med destruktiva, av flera olika skäl. En orsak som ofta nämns är att det beror på de enskilda medverkandes onda avsikter, eller rädsla, som i sin tur yttrar sig i härskarstrategier. En annan återkommande förklaring är att vi inte kan lyssna på andra, eller inte är tillräckligt kreativa. Det finns gott om litteratur och kurser där olika tekniker som ska komma till rätta med den sortens problem, behandlas.⁶ Att det är svårt att genomföra bra samtal om människor är elaka mot varandra, eller inte kan lyssna på andra, är självklart.

De medverkandes motivation, och personliga egenskaper, påverkar förutsättningarna för samtalet, men hör till sådant som är svårt att påverka, medan man talar med varandra. Dessutom räcker det sällan att alla lyssnar på varandra, att alla får säga sitt och att ingen tillämpar härskarstrategier, för att samtalet ska bli meningsfullt. Det är inte ens säkert att ansvars känsla, intresse och engagemang är tillräckligt.

Vad som sällan uppmärksammas är att olika sorters samtal anordnas av olika anledningar.⁷

De vanliga förklaringarna räcker inte till!

Till grund för vårt arbete ligger alltså idén att ”meningslösa samtal” inte enbart har att göra med ett dåligt socialt klimat i gruppen. Inte heller är initiativtagarens oförmåga att presentera sakinnehållet på ett begripligt sätt enda tänkbara förklaring. Även om det kan förefalla som att man i allmänhet vet varför tid avsätts för olika samtal skulle det ändå kanske kunna vara så att vi kan ha olika uppfattningar om vitsen med ett visst samtal? ”Vi kanske ’svarar på fel fråga’ för att vi inte alltid är överens om själva frågan?”⁸ Om vi som samtalare med varandra inte är överens om vad vi ska ha samtalet till kan vi komma att medverka på ett sätt som medför att det i slutändan blir ”meningslöst”. Det blir svårt att hjälpas åt så att det som var anledning till att samtalet anordnades kan infrias.

”Andrén-Hanes rakkniv”

En sammanfattning av vår idé om ett annat sätt att ”samtala om samtal” än de vanliga, kan formuleras med en parafra på Ockhams rakkniv; principen att om det finns flera möjliga lösningar på ett problem ska man alltid välja den enklaste. Parafrazen skulle då kunna lyda: ”Förklara aldrig ett meningslöst samtal med sådana faktorer som inte går att påverka av de meverkande själva under själva samtalet om det är möjligt att förstå meningslösheten som ett resultat av oklara överenskommelser”.

Prova det som går att åtgärda först!

Det finns givetvis omständigheter som kan bidra till meningslösa eller destruktiva samtal som inte har att göra med oklara överenskommelser och som inte heller kan påverkas genom tydligare sådana. Vår idé är att det som faktiskt kan påverkas av varje enskild meverkande i ett visst samtal, alltid borde utgöra det första steget. Det kan aldrig skada förutsättningarna för meningsfulla samtal att åtminstone försöka tydliggöra syftet med samtalet för varandra och att gemensamt fundera över hur ett sådant samtal i så fall kan ordnas och vad som blir ett hjälpsamt sätt att medverka.

För att kunna göra det krävs en begreppsapparat som kan hjälpa oss att uppmärksamma och få ord på det vi kan behöva komma överens med varandra om. Jag hoppas att vårt projekt kan fungera som ett bidrag till en sådan begreppsapparat.

Skillnader mellan olika sorters samtalssyften

Olika samtalssyften har olika karaktär. Det är skillnad mellan att utreda något och att informera. Monica och jag bestämde oss för att undersöka om det gick att urskilja olika typer av ”samtalssyften” eller ”samtalsfunktioner”, som i sin tur ställer olika krav på upplägg och sätt att medverka.

Om skillnaderna i förutsättningar för olika sorters samtalssyften är oförenliga och syftet och förutsättningarna inte tydliggjorts, skulle det också kunna förklara varför vissa samtal blir meningslösa. Vi inriktade oss på att identifiera och precisera sådana skillnader, för att kunna tydliggöra för oss själva vad vår egen frustration kunde böttna i, och hur vi skulle kunna bli tydligare när vi planerar, bjuder in till, och medverkar i samtal.

Vårt särskiljande samtal om samtalssyften började med att vi redan lagt märke till skillnader i samtalsupplägg, och sätt att medverka, som får konsekvenser för vad som blir konstruktivt handlande i en situation och destruktivt i en annan. Vi inledde alltså inte arbetet med att leta efter eventuella skillnader.

De exempel vi prövade inledningsvis var sådana situationer där vi upplevt att sättet att medverka hindrat fortsatt samtalande. Situationer som ibland medfört konflikter, eller i vilket fall irritation, eller frustration över att inte känna sig förstådd.

Exempel på hindrande sätt att medverka

Ett exempel på sätt att medverka som är hindrande är när ett samtal som initierats och förberetts utifrån ett behov att undersöka en specifik fråga i stället kommer att handla om att man borde rösta om vilket samtalsämne de övriga medverkande vill ägna samtalet åt. En annan sorts hinder är benägenheten att ”fastna i exempel”. Sådant fastnande kan inträffa när någon vill åskådliggöra en allmängiltig princip genom att berätta om ett exempel från sin egen erfarenhet. I stället för att samtala om den allmängiltiga principen blir den verksamhet personen berättar om ifrågasatt. Rör det sig om ett problem, får personen ofta goda råd om hur den borde gjort i stället. Det exemplet var tänkt att åskådliggöra försvinner ur fokus. Ytterligare ett exempel är när syftet är att utforska ett delvis okänt område genom att pröva olika sätt att resonera men i stället börjar handla om rätt eller fel användning av vissa ord. I samtal med detta syfte ingår ofta att pröva olika begrepp för att se vad som då blir begripligt. Om samtalet kommer att handla om begreppens ”egentliga” betydelse, alltså vad som står i ”ordboken”, förhindras utforskandet av sakfrågan.

Meningsfullhet har med syftet att göra

Det gängse sättet att samtala om samtal medför att hinder som i exemplen i föregående stycke kommer att förklaras genom att hänvisa till de medverkandes behov att hävda sig, att kontrollera andra, att de är självupptagna och inte kan lyssna eller helt enkelt är korkade. Även om dessa slutsatser skulle stämma med hur det egentligen är, kan tolkningar av det slaget inte hjälpa oss att komma till rätta med svårigheterna i samtalet, medan detta pågår. Om man i stället tänker sig att det kan handla om att de medverkande har olika uppfattning om samtalets syfte, kan det vara lättare att närma sig problemen. Om syftet är att de medverkande ska lösa varandras praktiska problem blir goda råd om hur man ska göra konstruktiva. Om syftet är att hjälpas åt att språkgranska ett resonemang blir det viktigt att rätta ett felaktigt använt begrepp. Att rösta om vad man ska tala om kan också vara relevant i samtal med en viss sorts syfte. Sättet att medverka blir bara hindrande om det inte stämmer med samtalets syfte.

De syften som brukar presenteras är inte alltid tydliga, vilket sannolikt bidrar till hinder som i exemplen ovan. Hur vi som medverkar i samtalet kan hjälpas åt så att vi tillsammans får möjlighet att åstadkomma det som var anledning till att aktiviteten anordnades, diskuteras sällan. I varje fall inte på andra sätt än genom att tala om vikten av ett juste bemötande, och hur man bör göra för att åstadkomma ett gott socialt klimat i gruppen.

”Mening” och ”syfte”

Att samtalet beskrivs som meningslöst kan betyda att aktivitetens syfte är oklart, men också att syftet i sig betraktas som meningslöst på det viset att man inte kan se vilken skillnad det skulle göra att än en gång försöka utreda eller komma överens om något. ”Syfte” brukar användas på ett mer avgränsat sätt än ”mening”. Det senare uttrycket har snarare en koppling till samtalets möjliga värde efter det att detta är avslutat. Om inte syftet är tydligt kan det också bli oklart vilken skillnad samtalet skulle kunna göra, alltså vilken ”mening” samtalet kan ha, i ett större perspektiv.

Arrangerade samtal om samverkan

De aktiviteter vi haft i åtanke är gruppsamtal som anordnats för ett specifikt syfte, oavsett om detta syfte har uttryckts i klartext eller inte. Samtalen vi tänkt på har oftast koppling till arbetslivet, men kan också arrangeras i andra sammanhang, som föreningsliv eller politik. Vi kallar sådana samtal ”arrangerade samtal”⁹. ”Korridor snack”, ”medarbetarsamtal” mellan en överordnad och en anställd, eller handledningssamtal mellan någon som ska hjälpa och några som behöver samtalsstöd, ingår inte i den sorts samtal vi funderat kring. Personalmöten och liknande formella sammankomster kan i sig rymma flera olika samtalssyften¹⁰ under ett och samma möte. Vi har inriktat oss på det som vi uppfattat som samtalets ”huvudpoäng”.

Samtal, diskussion, dialog eller konversation?

Jag använder genomgående termen ”samtal”. För att försöka minska tjatigheten en aning skriver jag då och då i stället ”diskussion”, men det betyder inte att jag menar att ”samtal” och ”diskussion” är synonymmer. ”Dialog” upplever jag själv som ett numera över använt begrepp som fått så starka positiva laddningar att det blivit svårt att använda på ett neutralt beskrivande sätt. Jag kunde kanske använt uttrycket ”möte” ibland eftersom det inte är pratandet som sådant (”konversationen”) som står i fokus, utan arrangemanget som helhet.

Samverkansfenomen och ansvar

Det samtal som handlar *om* är sådant som är möjligt att påverka genom vårt sätt att interagera med varandra. Sådana fenomen kallas i min text ”samverkan”¹¹. Med samverkan avses då skeenden som blir till genom att människor vid ett visst tillfälle väljer att göra på ett visst sätt. Det var och en gör både påverkar och påverkas *av* det andra människor gör. Det medför att mänsklig samverkan utvecklas på ett oförutsägbart sätt. Därför är samverkansfenomen annorlunda till sin karaktär än mekaniska skeenden. När det gäller de senare finns mer eller mindre enkla samband mellan orsak och verkan, vilket också gör det möjligt att förutse och kontrollera utfall. Det vi väljer att göra beror dessutom på vad vi *tror* att andra kan komma att göra, och hur vi föreställer oss att hela skeendet kan komma att utvecklas. Ett tydligt exempel är börsmarknaden. Mänsklig samverkan skiljer sig därför också från andra komplexa skeenden, som till exempel biologiska processer.

Eftersom samtal som sådana också är samverkansfenomen, alltså något vi skapar tillsammans medan vi talar med varandra, är min utgångspunkt att vi som samtalare måste ses som ”aktörer” med möjlighet att påverka det vi medverkar i. Det betyder att vi också har ett ansvar att bidra så att samtalet kan bli meningsfullt.

Samtalsformat

En viktig utgångspunkt för våra resonemang om samtalsstyften är att olika sorters arrangerade samtalsupplägg, typer av samtalsprocedurer och bedömningskriterier, utvecklats som de gjort genom ”kulturell evolution”¹². De blir ett ”format”. De olika formaten har skapats för att ha en viss funktion. De representerar i sig själva olika organiseringsprinciper, som i sin tur bygger på skilda antaganden om vad samtal är, och vad de är till för.

Så småningom utvecklas olika upplägg och procedurtyper till traditioner. Traditioner överförs utan att var och en som tillämpar dem alltid behöver reflektera över deras funktion. Då finns heller ingen anledning att överväga om det skulle gå att göra på ett annat sätt. Det är bara om man upplever ett starkt behov av samtal med en annan sorts styften än de som traditionen erbjuder som det finns anledning att börja fundera över vad meningen med samtalet är, och hur det därför bör läggas upp och genomföras.

Vi särskiljer samtalsformatens inneboende logik och riktning: den bärande organiseringsprincip som gör en viss samtalsform meningsfull. Vi har däremot inte försökt få svar på vilka medvetna, eller omedvetna, avsikter och drivkrafter som ”finns i huvudet” på oss som samtalar med varandra.

Inte säkert att vi själva vill göra det vi gör

Om sätt att ordna samtal är uttryck för kulturella vanor kan det ibland till och med vara så att arrangören vill något visst med samtalet men i praktiken ordnar det så att det inte går att åstadkomma det önskade. Anledningen skulle i så fall kunna vara att formerna för samtalen relativt deras styften, sällan problematiseras. Eftersom vi agerar som vi gör på grund av samtalsvanor som vi lär oss av att delta i samtal, kan det då också hända att vårt sätt att medverka inte alls stämmer med hur vi själva egentligen vill bidra.

Huvudpoängen

Samtal är till sin natur flytande och oförutsägbara. De glider hit och dit, även i termer av ”syfte” eller ”inriktning”. Vi har koncentrerat oss på det som vi uppfattat som den ”huvudsakliga poängen” med en viss sorts samtal. Vi sökte vad svaren kan vara på frågorna om varför tid avsätts för en viss sorts samtal, varför det ordnas som det gör, och varför man medverkar på det sätt som man gör, genom att fråga oss vilket förväntat utfall ett sådant samtal kan ha.

Baklängesfrågor

Eftersom vi antog att svaret på frågan hur samtalet bedöms också ger ett svar på frågan om aktivitetens syfte, ”backade” vi och frågade oss vilka bedömningskriterier vi själva eller andra brukar använda.¹³ Alla samtal utvärderas inte, men denna start gjorde att vi upptäckte fler typer av samtalssyften. Vad som betraktas som ett bra sätt att medverka i, och designa, ett samtal, måste på motsvarande sätt ha att göra med vad samtalet är till för. Den utgångspunkten medförde därför att vi också backade när vi funderade över vilka syften som gör de principer för medverkan och design som vi själva, eller andra, brukar tillämpa, eftersträvansvärda.

Ängelns advokat

Även om vi själva ibland haft svårt att förstå vitsen i en del av de samtal vi medverkat i, bygger inte särskiljandet på en värdering av olika samtalssyften. Varje typ av samtal kan vara värdefull i ett givet sammanhang. I vårt arbete har vi, även när vi haft egna erfarenheter av mindre lyckade samtal som exempel, intagit en position som vi gav benämningen ”ängelns advokat”. Vi prövade hur en utgångspunkt i olika möjliga samtalssyften skulle medföra att upplägget i samtal av en viss typ, eller olika sätt att medverka, får rim och reson. På det sättet har särskiljandet av olika samtalssyften, det vill säga vad själva poängen kan vara med en viss sorts samtalsupplägg, vuxit fram.

Figur 2. *Baklängesfrågande*. För att identifiera syftet med en viss typ av samtalsupplägg ”backade” vi och utgick dels från designen av samtalet, dels från vilka bedömningskriterier som används. Svaret på frågan vad som ger ”rim och reson” åt ett visst sätt att bedöma samtalet, lägga upp det och medverka i det, ger svaret på vad samtalets syfte kan vara.

Figur 3. Samarbetsdynamiks slutsatser. Slutsatserna, presenterade i åtta häften med olika teman, leder till konklusionen att en viss typ av samtal nu är nödvändiga. (Bilden hämtad på Samarbetsdynamiks hemsida).

De nödvändiga samtalen

Bakgrunden till vårt arbete är alltså en frustration över att sådana samtal som vi uppfattar som nödvändiga, inte kommer till stånd eller får de förutsättningar som krävs för att bli meningsfulla. Vilka samtal menar vi är nödvändiga och varför är de nödvändiga just nu? Samarbetsdynamiks slutsatser efter drygt 50 års utforskande av samverkansfenomen inom arbetslivet¹⁴, har gjort det tydligt att de tankemodeller och strategier som kunde fungera i det tidiga industrisamhället blir alltmer otillräckliga. De kan till och med bli dysfunktionella. Den ökande komplexiteten i såväl strukturella förhållanden, som i själva arbetsuppgifterna, medför att ingen enskild kan ha tillräcklig kunskap om allt som är viktigt att veta. Ingen kan längre peka med hela handen och tala om för andra vad de ska göra, och hur de ska göra det, så att det sammantagna resultatet blir så bra som möjligt. Till detta måste läggas det faktum att världen förändras snabbt, och på ett oförutsägbart sätt, varför den strategi som kunde fungera förra året, blir omöjlig nästa.

Den vanliga tanken att det viktiga är ett gemensamt mål, är inte längre konstruktiv. I dagens arbetsliv, där flera olika självständiga aktörer påverkar varandras förutsättningar att uppnå det som är ett mål inom respektive verksamhet, blir formuleringar av ett gemensamt mål oftast så allmänna och luddiga att de inte är till någon som helst hjälp i den egna praktiken.

De kunskapsunderlag som är nödvändiga i ett samhälle som kännetecknas av tilltagande komplexitet och oförutsägbarhet, kan inte åstadkommas utan samtal mellan berörda aktörer. Statistiska undersökningar, eller observationer, är otillräckliga. De samtal som behövs i ett komplext nätverkssamhälle är sådana som gör det möjligt att pröva vilka strategier som är förenliga, eller oförenliga, med de andras. Det var och en gör, påverkar de villkor som vi alla verkar inom. En målsättning som gynnar den egna verksamhetens ekonomi men bidrar till att förstöra förutsättningarna för andra att göra ett bra jobb, är på sikt inte bra för någon.

Eftersom vi pratar som vi pratar på grund av att det är så samtal brukar föras, har vi svårt att utveckla andra sätt att samtala. De antaganden som förmedlas genom sättet att föra resonemang begränsar vilka möjligheter vi kan upptäcka. Vi behöver därför dessutom föra sådana samtal som utforskar de tankefigurer och antaganden som det vi säger både utgår från, och hjälper till att befästa, om vi ska kunna utveckla samtal som är funktionella i det samhälle som vi nu lever i.

Figur 4. Bakgrunden till särskiljningen av samtals syften är det behov av utforskande samtal som ett komplext nätverkssamhälle medför. Samtalsformat ses här som "kulturella vanor" med olika "huvudpoänger", snarare än uttryck för individuella avsikter eller gruppklimat.

”Samtalssyfte”, ”samtalspoäng” eller ”samtalstyp”?

När vi började vårt arbete kallade vi indelningsprincipen ”syften”. I vissa sammanhang används detta ord inte om en avgränsad aktivitet, utan som en beteckning på det jag själv skulle kalla ”problemställning”, ”övergripande syfte”, eller ”syftet med syftet”. Eftersom skillnaden i tillämpning ibland blev problematisk prövade vi att i stället tala om ”avsikter”. Detta uttryck blev missvisande eftersom det pekade mot det som finns ”i huvudet” på den som ordnar samtalet, eller medverkar i det, inte på den inneboende logiken i sättet att ordna olika slags samtal. Jag använde då ”samtalstyper” för att benämna de olika sorters syften vi fastnade för. Även detta begrepp visade sig vara olämpligt, eftersom det kom att associeras till själva ”pratandet”, interaktionen i dialogen, snarare än till organiseringsprinciperna för olika slags samtal. Läget just nu är att jag valt att gå tillbaka till ”syfte”, eftersom det är det uttryck som spontant används i våra olika samtal om särskiljningen.

Ett liknande begreppsproblem uppstod när resultatet av vårt särskiljande samtal skulle presenteras. Jag kallade det till en början för ”analys” i betydelsen ”differentiering”, vilket det ju i detta fall rörde sig om. Men det visade sig att begreppet analys ofta associerades till något annat än ”differentiering av syften”. Det uppfattades snarare som en tolkning av vad som finns i huvudet hos oss som ordnar, och medverkar i, ett visst specifikt samtal. När särskiljningen presenterades som en ”analys”, uppstod därför de rimliga invändningarna att vi ju inte kunde veta vad arrangörens eller övriga medverkandes verkliga avsikter var. Behovet att presentera vårt resonemang med ett substantiv kvarstod dock. Just nu har jag fastnat för förslaget ”skiss”, eftersom detta uttryck också förstärker tanken att det rör sig om något som går att prova och förändra, vartefter behoven visar sig.

Svårigheten att hitta lämpliga begrepp kan kanske i sig vara ett tecken på att det finns ett behov av att samtala på ett annat sätt om samtal så att vårt gemensamma språkande kan utvecklas?

Särskiljande samtal om samtalsstyften

Vi berättade för varandra om skillnader vi själva lagt märke till mellan de otaliga olika möten vi varit med om, och hört talas om. Skillnaderna var sådana som vi menade haft betydelse för vilka sätt att medverka som blir konstruktiva och vilka som kan vara hindrande. På det sättet växte så småningom en bild av olikheterna fram. När vi berättade för varandra prövade vi om differentieringarna var överförbara till varandras exempel. Vi letade efter begrepp som skulle bidra till en klargörande differentiering mellan olika samtalsstyften. Begreppen skulle i sin tur kunna visa skillnader i sätt att medverka i, och designa, samtal som blir konstruktiva givet ett visst syfte. Indelningssystemet skapade vi tillsammans vartefter som behovet av särskiljningar visade sig. Det innebar också att vi bjöd oss själva och varandra en hel del motstånd, när någon av oss inte kunde se vitsen med en viss kategori-beskrivning, eller om förslagen på konsekvenser för sätt att medverka inte stämde med de egna erfarenheterna.

Det sätt att dela in samtalen och samtalsprinciperna som vi så småningom fastnade för är inte ett slutgiltigt och statiskt resultat. Det kan snarare fungera som underlag för fortsatta särskiljande samtal, som i sin tur kan utvecklas genom påbyggnad, motstånd och andra sätt att kategorisera.

Figur 5. Särskiljning av förutsättningar för olika typer av samtalsstyften. Behovet av samtal, och det som samtalet handlar om, har sin upprinnelse i någon form av "samverkan-praktik", alltså sammanhang där människor är beroende av varandras insatser och som därför också är möjligt att påverka genom samtal. Genom att utgå från samtals erfarenheter och sedan särskilja möjliga samtalsstyften i respektive exempel, kunde vi formulera vilka olika förutsättningar vad gäller design och sätt att medverka, som olika samtalsstyften förutsätter, för att samtalen ska bli meningsfulla.

Samtalssyften typ 1-7

De sju syflestyperna har det gemensamt att samtliga ibland får benämningar som "utforskande", "dialog" eller "reflektionssamtal", oavsett design och faktisk funktion. Beteckningen kan skapa förväntningar, som inte kan infrias med den design samtalen har. I genomgången presenteras några olika exempel från tänkta faktiska samtalsaktiviteter.

Figur 6. Samtalssyften. Skissen visar sju typer av "huvudpoänger" i olika sorter arrangerade samtalsaktiviteter. Med "syfte" avses svaret på frågan varför tid avsatts för samtalet som helhet, och vad detta är tänkt att åstadkomma. Ordningen har att göra med vilka krav på tid och medverkan som olika sorters samtal medför för att bli meningsfulla.

Exemplen har konstruerats för att åskådliggöra olika organiseringsprinciper för samtal. För att undvika att "exempel" tolkas som stickprov, eller som förebild, har jag kallat dem "samtalssyftestyp". Jag har försökt formulera exemplen så att de tydligt kan visa skillnaderna mellan olika sorters syften, och de konsekvenser de får för upplägg och sätt att medverka. Ett par av exemplen skapades för att kunna illustrera problem som kan uppstå om förväntningar på samtalets syfte inte motsvarar det sätt som samtalet genomförs. I ytterligare några exempel gestaltas samtalsaktiviteter med upplägg som inte är särskilt vanliga, men som jag vill uppmärksamma som en möjlighet eftersom de är exempel på en typ av aktiviteter som vi menar ofta saknas.

De olika syfteskategorierna har fått beteckningar som pekar på vilken huvudsaklig karaktär samtalandet har medan det pågår.

1. Samvarosamtal

Samtalssyftestyp 1. I inbjudan beskrivs aktiviteten som "En utforskande gemenskap – vi tänker tillsammans". Till samtalet inbjuds alla som är intresserade av ämnet. Samtalen erbjuds under en och en halv timme en gång i månaden. De har olika teman varje gång, till exempel "kunskap", eller "frihet". Inför samtalen uppmanas deltagarna att tänka på att berömma varandras inlägg, och också bygga vidare på det som tidigare sagts. Efter en kort introduktion uppmanas deltagarna att samtala fritt några minuter runt temat för dagen. Under ett par minuters tystnad ombeds man sedan att formulera en fråga som skrivs ned på en lapp. Samtalsledaren samlar ihop lapparna och skriver upp vad som står på dem på ett blädderblock. Utan att kommentera eller tematisera frågorna får deltagarna därefter rösta på vilket av ämnena som ska behandlas i det fortsatta samtalet. När någon tar upp att det verkar som att man talar om olika företeelser och att det är svårt att samtala om ämnet om man inte kommer överens om hur man ska använda begreppen, påpekar samtalsledaren att det finns flera sätt att se på temat. I övrigt bidrar samtalsledaren inte i samtalet.

Samtalet avslutas med samtalsledarens summerande kommentar att det var många spännande tankar som kom fram. Huruvida samtalet bidragit till att själva sakfrågan utvecklats, eller fått en ny vinkling kommenteras inte. I officiella dokument beskrivs att syftet är att var och en som deltar skall trivas bättre i sitt liv och i sin kultur. I en intervju med arrangören kallas aktiviteten "friskvård".

Det första exemplet har fått beteckningen samvarosamtal. Det är sådana samtal som arrangeras med motivet att de som deltar ska få ökade sociala kontakter, ett rikare själsliv, större förståelse för andra människor, bekräftelse att de inte är ensamma om att tänka som de tänker och att kunna utvecklas som personer. Avsikter av detta slag är däremot sällan uttalade i inbjudan till de medverkande, varför det kan uppstå kollisioner när deltagarna har helt andra förväntningar. Samvarosamtal ingår i allmänhet som ett inledande moment i alla andra samtalssyftestyper.

SAMVARO-
1. SAMTAL

Personalmöten och liknande sammankomster kan i vissa verksamheter innehålla inslag som ska erbjuda möjlighet att "prata av sig". Om några medverkande i stället uppfattar att samtalet syftar till att till exempel komma överens om hur man ska göra, kan irritation uppstå.

2. Informerande samtal

Samtalssyftestyp 2. De 400 anställda inbjuds att delta i ett "dialogmöte" om en förestående stor omorganisation. Aktiviteten pågår i 40 minuter och är förlagd till en hörsal med gradängsittning. Organisationens ledningsgrupp sitter på en scen. De visar powerpoints och redovisar de aktuella planerna. De har mikrofoner och ljudet går ut genom högtalaranläggningen. Efter presentationen inbjuds åhörarna till samtal. En i ledningsgruppen antar rollen som moderator och fördelar ordet till dem som räckt upp handen. Samtalet får formen av frågor som ställs till ledningen. Moderatoren ger sedan ordet till den i ledningsgruppen som bäst kan svara på frågan. Denne svarar hur organisationen är tänkt. I allmänhet har svaren karaktär av försvar men ibland påpekas att det var bra att frågan kom upp, och man lovar att ta den i beaktande i det fortsatta arbetet.

2. INFORMATIVT SAMTAL

I ett informeraende samtal är syftet att de som deltar ska lära sig, eller få kännedom om, ett visst sakinnehåll.

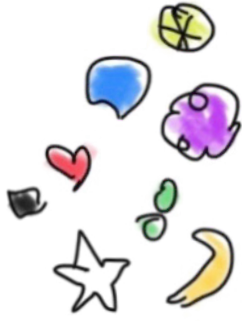
Äldre tiders folkbildning med en kringresande föreläsare som till exempel berättade om sina resor eller bedrev sexualupplysning, eller föredrag i klubbar som Rotary eller Lions, kan också höra hemma i denna kategori, så länge de inte är renodlade föredrag, utan på något sätt också inkluderar interaktion. Om sådana aktiviteter kallas ”dialog” eller ”samtal” och inte ”föredrag med efterföljande frågestund”, kan liknande missnöje som i exemplet på samtalssyfte 1, uppstå.

Ibland förekommer också samtal där personer som förväntas ha olika sakkunskaper om ämnet bjuds in för att kunna delge varandra sina respektive erfarenheter och synpunkter.

I det senare fallet är inte tanken att de medverkande ska ”samtala”, i betydelsen ”pröva sina tankar med andra”, utan att förmedla sin kunskap till varandra. Om de olika inläggen genomgående får en informeraende och föreläsande karaktär, snarare än ”gemensamt prövande”, kan medverkande som i stället förväntat sig ett utforskande samtal bli frustrerade.

3. Kartläggande samtal

Samtalssyftestyp 3. Fem deltagare med lång erfarenhet av att arbeta som personlig assistent har bjudits in att delta i ett tre timmar långt samtal. De medverkande berättar en i taget om en episod från det egna arbetet som stannat kvar i minnet mer än en vecka efteråt. Frågor till den som berättat ställs efter det att denne är klar med sin redogörelse. Efter en stunds fritt samtal kring vad var och en uppfattar som typiska episoder av dels positivt, dels negativt slag, ställer samtalsledaren frågan vad deltagarna önskar att någon som inte kan något om jobbet och ska börja hos dem som praktikant, skulle se, om denne besökte deras arbete. Var och en funderar en stund enskilt, innan man beskriver vad man själv ser som viktigt att uppmärksamma i arbetet. Efter denna genomgång, undrar samtalsledaren vilka frågor om arbetet de övriga medverkande skulle önska att han frågade dem om. Var och en funderar en stund även över denna fråga, innan en ny runda genomförs där den önskade frågan presenteras, och motiveras. Samtalsledaren antecknar hela tiden det som sägs med stödord på en White-Board. När en halvtimme återstår hjälps man åt att summera samtalet och samtalsledaren lovar att återkomma med en preliminär sammanställning från samtalet.

3. KARTLÄGGNING

I kartläggande samtal eftersträvas underlag för beslut av olika slag. Kartläggning är en inventering där frågeställningen lyder ungefär: "Vad har vi att förhålla oss till?"

Samtal av typen "hur ser de andra på detta, befinner vi oss på 'samma planet'?", kan också höras hemma i denna kategori.

Kartläggande samtal kan ordnas med endast detta syfte, som i exemplet på motstående sida, men ingår också i

allmänhet som ett moment i alla samtal. Ett vanligt arbetsplatsmöte inleds inte sällan med en snabb runda där var en får berätta om sin aktuella arbetssituation.

Kartläggning kan genomföras av en konsult, handledare, forskare eller annan utomstående, utan att de medverkande är medansvariga eller har insyn i projektplanen (3a), med de medverkande som medforskare (3b), eller på initiativ av de medverkande själva.

Frågan kan vara vilka uppfattningar om något som förekommer i gruppen, vilka erfarenheter av något som finns, eller helt enkelt hur det går med de arbetsuppgifter man har. Det var och en berättar är också information, men till skillnad från hur det vanligen är i informativa samtal (samtalssyfte 2), finns kunskapen om det som informeras enbart hos de medverkande själva. Kartläggningens syfte är att få en speciell typ av information som är knuten till någon form av praktik.

Samtalsinslaget behöver inte vara särskilt framträdande, men ofta hjälps man åt att tydliggöra "kartan" genom att samtala. Om man inte är överens om syftet att få reda på vilka olika "sorter" (uppfattningar, erfarenheter) som föreligger, utan i stället försöker "prata ihop sig" till någon slags "minsta gemensamma nämnare" kan sådana samtal bli meningslösa.

4. Koordinerande samtal

Samtalssyftestyp 4. Samtalet, som pågår fyra timmar, har initierats av medarbetare och konsulter i det stora företaget.

De har upptäckt att de ibland arbetar på ett sådant sätt att de saboterar förutsättningarna för varandras möjligheter att göra ett bra jobb. Det finns inte några naturliga mötesplatser, eller en gemensam överordnad att vända sig till. Var och en hör till olika avdelningar eller organisationer. Alla har olika chefer och olika uppföljningssystem. Initiativtagaren till samtalet inleder med att berätta hur hon ser på problemet, och sin tanke med samtalet.

Var och en delger sedan de andra hur de själva ser på sitt beroende av vad de andra gör. Därefter vidtar en kort kartläggning av vilka alternativ som står till buds för samtliga medverkande. Samtal förs om hur dessa alternativ kan inverka på de andras förutsättningar att utföra sitt arbete. Finns det sådant som var och en kan ändra på utan att göra ett alltför stort avkall på effektiviteten i den egna verksamheten så att man, i stället för att motverka möjligheterna för en annan, också kan bidra till att gynna dem? Vilka möjliga synergieffekter kan man se genom vissa förändringar inom var och ens verksamhet? Går det att undvika onödiga driftsstopp?

Samtalet avslutas med en gemensam summering om vad man kom överens om att föra vidare till den egna avdelningen eller arbetsgruppen, och ett nytt möte planeras för att antingen konstatera att man direkt kunde omsätta planerna i praktiken, eller att ytterligare samtal med fler medverkande skulle krävas för att få ett tillräckligt genomtänkt underlag.

Koordinerande samtal bygger i allmänhet på en föregående kartläggning som ger en bild av vad man har att förhålla sig till. Koordinering genomförs för att ge till exempel ett arbetslag möjlighet att åstadkomma en gemensam strategi, ett *hur/vad ska vi göra?*-samtal (typ 4a), en gemensam målsättning, ett *vad vill vi?*-samtal (4b), eller uppnå ömsesidig förståelse av det man medverkar i, ett *hur kan våra respektive uppfattningar göras förenliga?*-samtal (4c).*

I många verksamheter måste koordineringssamtal genomföras löpande, varje dag, eller till och med flera gånger under dagen, och inte alltid i form av särskilt arrangerade samtal.

Det som koordineras kan vara vem som ska göra vad och hur i den praktik som samtalet handlar om. Koordineringen kan vidare gälla hur man ska få ihop en gemensam målsättning. Ytterligare ett exempel är koordinering av var och ens insatser så att det den ena gör inte motverkar förutsättningarna för de andra (se exemplet på motstående sida). Koordinerande samtal är bara relevanta om de som samtalar också har gemensamma, eller av varandra beroende, åtaganden utanför samtalstillfället.¹⁵

Koordinering (samordning), uppfattas ibland som något som en ledare ska åstadkomma för att därefter informera en arbetsgrupp om vem som ska göra vad och hur, eller vilken målsättning som ska gälla för alla. Om förväntningarna är av det slaget uppfattas koordinerande samtal som meningslöst slöseri med tid.

*Det går att urskilja fler varianter av koordinerande samtalssyften än dessa tre exempel.

5. Utredande samtal

Samtalssyftestyp 5. En elev i grundskolan har stora problem i skolan, både att uppnå målen och att fungera socialt. Specialpedagog är inkopplad och man har på olika sätt försökt anpassa undervisningen och även samarbeta mellan olika ämnen så att eleven inte ska behöva möta alltför olika lektionsstrukturer och förhållningssätt. Man upplever att man inte kan komma på några fler idéer som ligger inom ramarna för vad som är praktiskt och ekonomiskt genomförbart, utan behöver fundera över vad problemen kan böttna i och kommer så småningom fram till att det troligen handlar om svårigheter att kommunicera med föräldrarna. De har visserligen medverkat och verkat positiva i samtalen tidigare, men man har ändå en känsla av att tala förbi varandra. Man prövar olika möjliga tolkningar av vad den känslan kan handla om, men konstaterar slutligen att det troligen inte rör sig om språksvårigheter eller kulturella skillnader utan nog är något annat. Man bestämmer därför att nästa samtal med föräldrarna inte ska ske i större grupp utan med den i kollegiet som upplever sig ha bäst kontakt med föräldrarna, och också pröva ett annat upplägg i detta samtal, än det man brukar ha.

5. HUR SKA VI GÖRA
NÄR DET ÄR SOM
DET ÄR ?

Inom denna kategori är syftet att åstadkomma en handlingsplan genom att först resonera om tänkbara orsaker till ett visst problem. Ibland börjar samtalet som ett samtal enligt typ 4a ("hur ska vi göra?") men genom att man upptäcker att det inte var så enkelt att bestämma vem som ska göra vad och hur, övergår samtalet i ett utredande samtal av denna karaktär. Slutsatsen av utredningen kan bli att det som måste göras är att skaffa sig mer information, att koordinera något, eller att något måste omformuleras.

Ibland blir speklationer om möjliga orsaker till att det är som det är så intressanta att man aldrig kommer fram till "hur ska vi då göra?" Samtal av den här typen tycks ofta hamna i en diskurs av karaktären "vems fel är det?". Syftet blir att försöka fastställa vem eller vad som har ansvar för ett visst problem. Oftast kommer man fram till att det är någon eller något annan/annat än de som deltar i samtalet som bedöms som ansvarig (dålig uppfostran, kortsiktiga politiker, giriga storföretag eller samhällsutvecklingen). Sådana konstateranden medför att det upplevs som meningslöst att samtala om olika handlingsalternativ för "oss, här och nu".

Även om det kan vara sant att problemen inte beror på hur vi själva ordnar något, utan på den "korkade chefen", eller för lite pengar, så medför den här typen av resonemang alltså att vi i allmänhet glömmar att tala om det som faktiskt är möjligt för just oss att påverka, just nu.

Samtalen syftar till att man ska komma överens om hur man ska göra när man är klar med samtalet, och tar itu med sina åtaganden och uppdrag.

En alternativ syftestyp skulle kunna vara "orsaksfastställande". Syftet med samtalet blir då att just fastställa bakomliggande orsaker, inte att komma överens om hur man ska göra "ändå". För att ett sådant syfte ska bli meningsfullt krävs att det faktiskt är möjligt att få svar på frågan "varför" genom ett sådant samtal. Annars finns risken att man antingen enbart ägnar sig åt speklationer eller upprepningar av sådant alla redan känner till (till exempel maktstrukturer eller brist på pengar).

6. Formuleringsprövande samtal

Samtalssyftestyp 6. Personer som är intresserade av att hjälpa till att samtala särskiljande om samtalssyften medverkar i samtalet. Det som undersöks är vad som kan visa sig genom just "särskiljande samtal om samtalssyften". Efter inledningen där förslaget på särskiljningar presenteras, samtalar man fritt (ingen talarlista, inga färdiga frågor eller diskussionsteman) kring de associationer kring den egna erfarenheten som de medverkande fått. Olika exempel prövas genom att deras möjliga syften särskiljs. Fler förslag på kriterier och en del frågor kring avgränsningar och komplikationer i själva analysen ingår i samtalet. Analogier av olika slag fördjupar resonemanget. Under samtalet ställs frågor om sådant som sagts som man inte är säker på att ha förstått, eller inte håller med varandra om. Varje sådan fråga leder i sin tur till att man gemensamt formulerar ytterligare distinktioner och exempel.

Bakgrunden till samtal inom denna kategori är upplevelsen att språket inte räcker till, eller att de vanliga orden inte riktigt stämmer med den verklighet man vill komma till tals med andra om.

I dessa samtal prövas och omprövas beskrivningsmodeller och görs försök att

6. HUR KAN VI
SÄGA ?

utveckla mer precisa resonemang om något. Det kan handla om hur den egna verksamheten beskrivs, eller om hur olika problem i samhället skulle kunna formuleras, så att de blir

lättare att komma till tals om.

En yrkesgrupp eller en organisation upplever ibland att man inte kan bidra med sin kompetens på ett bra sätt eftersom det är svårt att förklara för andra vad det är man kan och gör. I sådana fall kan formuleringsprövande samtal behövas för att på så sätt försöka utveckla ett mer precist språk som kan göra verksamheten begriplig även för andra.¹⁶

Eftersom våra begrepp ofta är mångtydiga och dessutom inte sällan oprecisa blir ett viktigt moment i samtal av denna typ att upptäcka skillnader mellan olika fenomen och begrepp. Samtalen kan därför också beskrivas som ”särskiljande”.

Monica Hanes och mitt samtal om samtalssyften hör också hemma inom denna kategori. Vi hade ett behov att undersöka det som var diffust och oklart för oss själva i vår egen förståelse av samtal. Vi upplevde att vårt vanliga sätt att samtala om samtal inte tillräckligt tydligt kunde göra oss uppmärksamma på sådana faktorer som har med samtalens mening att göra, eller vårt gemensamma ansvar för samtalandet. Därför ville vi pröva om vi kunde bli tydligare för oss själva genom att i stället försöka identifiera skillnader mellan olika slags samtalssyften.

Samtal inom denna kategori initieras utifrån ett eget behov att samtala om ett visst område eller verksamhet. I första steget upptäcks relevanta skillnader och i andra steget genereras nya eller mer precisa sätt att tala om området/verksamheten. Om samtalet i stället uppfattas som ett ”strategi-möte” för att komma överens om vilka formuleringar som ska användas för att kunna övertyga andra om något, motverkas syftet.

7. Tankefigurprövande samtal

Samtalssyftestyp 7. "Hur kommer det sig att beskrivningar av olika slag så ofta uppfattas som anvisningar om hur man borde göra? Att försöken att tydliggöra något genom att kontrastera mot något annat uppfattas som kritik av det ena och kontrasteringen som ett försök att korrigera?" Bakgrunden till samtalet är en upplevelse att ideligen köra fast i en viss typ av samtal och att då inte heller kunna resonera om vad som skulle kunna göras. Tanken är att problemet skulle kunna handla om något som kunde kallas "normativ förskjutning", alltså en generell benägenhet att uppfatta alla beskrivningar och analyser som värderande och som anvisningar på hur man bör göra, snarare än som neutrala beskrivningar av hur det är. För att kunna pröva den tanken anordnas ett samtal med andra som också lagt märke till liknande svårigheter att tala om vissa problem. Kan idén om "normativ förskjutning" ge en öppning? Kanske handlar det inte om en sådan förskjutning utan om något helt annat?

Genom att de medverkande har sina egna exempel från sina respektive sammanhang som bollplank, blir det möjligt att pröva om idén att se problemet som en sorts normativ förskjutning också kan medföra att det går att förstå de underliggande antaganden en sådan förskjutning i så fall skulle kunna bygga på, och om det är dessa man borde tala om i stället?

När de vanliga resonemangen och förklaringarna upplevs som otillräckliga och att de dessutom förstärker tankefigurer som i sin förlängning blir kontra-produktiva eller destruktiva, blir ett "diskurskritiskt",¹⁸ tankefigurprövande, samtal nödvändigt. Syftet är¹⁹ att upptäcka underliggande antaganden som i sin tur avgör hur man "säger som man säger" och "gör som man gör". Det kan handla om sättet att resonera, att organisera, eller det konkreta utförandet av olika arbetsuppgifter.

Tankefigurprövandet kan gälla de egna antagandena om det egna arbetet eller de som ligger bakom (eller "under") hur samhället är ordnat. Behovet uppstår när det inte riktigt går att komma till tals om sådant som upplevs som viktigt, och som därför antingen fungerar riktigt dåligt, eller inte i närheten så bra som det skulle kunna göra.

Tankefigurprövande samtal behövs också kring till exempel användningen av oklara begrepp, ”buzz words” (”hållbarhet”, ”värdegrund”, ”helhetssyn”...) för att dels förstå vilka antaganden förekomsten av sådana värdeord kan bygga på (vad ”värdet med värdeord” är), dels bidra till ökad precisering (typ 6-samtal). Tankefigurprövande samtal handlar inte om enskilda individers personliga motiv, begränsningar eller drivkrafter, utan om sådana underliggande antaganden om människan, språket och organiserandet som blivit en del av vårt ”kulturellt omedvetna”²⁰ och därför påverkar alla resonemang och hur vi ordnar arbetsliv och samhälle.

7. HUR KAN
VI TÄNKA?

Om problemformuleringen grundar sig på olämpliga antaganden kan det förklara varför man fortsätter att göra som man gör och säga som man säger, även när erfarenheten visat att resonemangen och åtgärderna inte är fruktbara. Genom att föra samtal av typ 6 och 7 kan det bli möjligt att upptäcka de praktiska konsekvenserna av ett visst sätt att tänka och resonera. ”Om vi resonerar så här så gör vi det svårare för...”

Samtal av typ 6 och 7 går inte ut på att redovisa det som redan finns utan att skapa något nytt.¹⁷ Problemställningen är diskursiv, det vill säga utgår från att det oklara ligger i hur vi resonerar eller tänker.

En oklarhet om syftet med samtal av detta slag kan medföra att det i stället för att ses som ett gemensamt utforskande av diskursiv art uppfattas som undervisning, kartläggning av olika åsikter eller information. Då riskerar det egna sättet att medverka att motverka kunskapsgenereringen, vilket i sin tur medför att samtalet blir meningslöst.

Kommentar: Urvalet av syfdestyper är inte avsett att vara heltäckande. Det kan finnas anledning att uppmärksamma samtalssyften om sådant som fortfarande är så oklart att det inte går att ta ställning till vilken sorts samtal som krävs. Det går alldeles säkert att urskilja samtal typ ”8 och 9” liksom mellanliggande typer.

Ytterligare exempel på typer av samtal som dock inte hör hemma i vår taxonomi är terapeutiska eller fostrande (till exempel ”demokratistärkande” samtal med värderingsövningar och liknande, eller samtal inom undervisning som har pedagogiska syften). De sistnämnda typerna av samtal förekommer främst inom klart avgränsade sammanhang. Risker för oklarhet avseende samtalssyftet blir då inte lika stor.

Medverkan i samtalet och designprinciper

På de följande sidorna presenteras några exempel på hur olika samtalssyften påverkar förutsättningarna för upplägget av samtalet och sätt att medverka.

Principer för medverkan

Skillnader i vilket sätt att medverka som blir konstruktivt kan till exempel handla om principer för sätt att kommentera, hur viktigt det är att hålla sig till ämnet och om det viktiga är att få säga sitt eller att hjälpas åt att tänka.

Att svara varandra

Vad som kan betraktas som ett bra sätt att bemöta övriga medverkandes inlägg varierar mellan olika samtalssyften. Om något ska formulerings- eller tankefigurprövas är det viktigt att säga emot om någon annan säger något man inte tycker stämmer, men om samtalets syfte är att bli bekräftad och lyssnad på, kan sådana ifrågasättanden bli kontraproduktiva och uppfattas som personliga angrepp.

Samtalsämnet

Förhållandet till det ämne som behandlas skiljer sig åt. I samvarosamtal är sakfrågan inte godtycklig, men främst att betrakta som ett medel. Om sakfrågan är oväsentlig och bara ”igångsättare” är det därför helt okej att byta samtalsämne. Om sakfrågan däremot är central blir det viktigt att ställa sig frågan på vilket sätt ett inlägg som verkar handla om ”äpplen” i stället för ”päron” hör ihop med temat för samtalet. Även om den som började prata om äpplen inte själv vet varför den sade det den sade, just då, kan övriga medverkande hjälpas åt att upptäcka om inlägget kan vara ett bidrag i diskussionen eller om det var ett sidospår. Är kommentaren att betrakta som ett sidospår kan man hjälpa varandra att avstå från att fortsätta på det spåret. I samtal som avser att bidra till kunskapsgenerering (typ 6 och 7) är sakfrågan själva anledningen till att initiativet till samtalet tagits. Att till exempel rösta om vad man ska samtala om (som i exemplet på samtalssyfte typ 1 s.26), blir direkt kontraproduktivt.

Kunskap

Förhållandet till kunskap skiljer sig åt mellan olika samtalssyften. Ett informativt samtal, oavsett om detta är upplagt som en föreläsning med efterföljande diskussion eller som ett samtal mellan sakkunniga från olika sammanhang som är där för att informera de andra, kan ses som ett slags utbildningsaktivitet kring kunskap som redan finns. Sakfrågan gäller ”fakta”. I den mån samtal förekommer är syftet att bidra till ökat lärande för de enskilda medverkande. I ett sådant samtal blir det viktigt att presentera sin information på ett begripligt sätt.

Ett tankefigurprövande samtal bygger däremot på att kunskapen inte redan finns, eller att det åtminstone finns en ”strimma av tvivel”. Kunskap utvecklas då gemensamt genom samtalet. En förutsättning för att ett sådant syfte ska vara meningsfullt är att sakfrågan är av sådan karaktär att det är möjligt att utveckla ny kunskap genom att samtala. Om övriga medverkande enbart uppfattar sin roll som ”förmedlare av existerande kunskap”, i stället för att ”hjälpas åt att tänka”, motverkas ett tankefigurprövande syfte.

Ansvar

Deltagarna har också olika grad av medansvar i aktiviteten. I ett kartläggande samtal kan de antingen betraktas som ”informanter” som helst inte ska veta så mycket om syftet med undersökningen (typ 3 a), eller som ”medforskare”, med full insyn och även ett medansvar att kartläggningen blir så fullständig och rättvisande som möjligt (3 b). I samtal som har ett formulerings- eller tankefigurprövande syfte (6 och 7) blir en passiv hållning av karaktären ”jag är här för att lyssna och lära” hindrande. Den kommer att försätta de övriga medverkande i ett slags lärarposition som försvårar, eller rentav omöjliggör, formuleringsprövande och kunskapsgenerering. Samtal av typen 6 och 7 förutsätter ett åtagande att lägga manken till: en beredskap att investera tankekraft och engagemang i samtalet.

Arrangören

Arrangörens/samtalsledarens roll blir också olika i olika sorters samtal. I samvarosamtal räcker det att ordna möjligheter för samtalet: inleda och lägga upp olika procedurer som ska underlätta konversationen, som till exempel fördela ordet rättvist eller ingripa om de medverkande riskerar att såra eller provocera varandra. I ett informerande samtal blir samtalsledaren en ”moderator” som ser till att de frågor som ställs skickas vidare till den som har sakkunskap och därför förväntas kunna svara. I samtal som anordnas för att hjälpa eller lära de övriga medverkande blir samtalsledarens roll som socialt och pedagogiskt ansvarig för de övriga medverkandes utveckling och lärande framträdande (se även sid 45). I formulerings- eller tankefigurprövande samtal är initiativtagaren en aktiv medforskare under samtalets gång, men måste också förbereda och efterarbeta resultatet från samtalet för att kunna åstadkomma ny kunskap. Den största skillnaden är troligen just den mellan samtal som initieras för att någon ledare eller konsult upplever att de andra behöver ha en viss sorts samtal och de som bygger på arrangörens eget behov att komma vidare med någon problemställning. Den sistnämnda positionen är vår egen utgångspunkt i arbetet med att beskriva olika samtalstyper. Vi har också märkt att det är den som är svårast att få gehör för. Att klargöra om det handlar om att hjälpa eller undervisa andra eller att själv utforska något med hjälp av andra är troligen något som kan minska risken att samtalet blir onödigt slöseri med tid och resurser.

Designprinciper

Planeringen av en samtalsaktivitet påverkas av vad det är man vill åstadkomma genom samtalet. Arrangören behöver överväga förutsättningarna för att samtalet ska kunna uppnå det som är anledning att anordna det.

Deltagare

Vilka som kan bidra i samtalet så att det blir så fruktbart som möjligt i relation till syftet, skiljer sig åt. I samvarosamtal, respektive informerande samtal, kan alla medverka. I ett kartläggande samtal är det viktigt att de medverkande har erfarenhet av det som ska kartläggas. I formulerings- eller tankefigurprövande samtal är aktivt intresse för problemställningen en förutsättning för att det ska bli möjligt att generera nya kunskaper.

Talutrymme

Förhållandet till fördelningen av talutrymmet är olika i olika typer av samtal. För att hålla ordning på interaktionen används ofta talarlistor. Tanken bakom talarlistan är också att var och en medverkar för att "säga sitt" och att det blir orättvist om inte ordet fördelas i tur och ordning. I ett samvarosamtal är det i allmänhet viktigt att alla får ungefär lika mycket utrymme. "Rundor", "talpinnar", "notisar", eller andra hjälpmedel som ska underlätta att alla kan komma till tals, används ibland.

I kartläggande och informerande samtal blir var och en representant för en uppfattning eller erfarenhet. Då blir det oftast viktigt att fördela ordet med hjälp av en talarlista. I formulerings- eller tankefigurprövande samtal är det som sägs däremot en slags gemensam produkt. Vem som sagt vad är inte viktigt. Att formuleringspröva innebär ofta att "höra hur det låter" när man berättar eller beskriver något för andra. Även de som inte säger något alls hjälper därför till genom att lyssna engagerat. Talarlistor motverkar syftet eftersom de bidrar till ett sekventiellt förhållande till bidragen, som riskerar att förskjuta fokus från tankeinnehållet i det som just då sägs till att "säga sitt" när det så småningom blir ens egen tur. I ett sådant samtal måste man däremot kunna lita på att om det som sägs inte fungerar, kommer det att stöta på motstånd av andra intresserade och initierade medverkande.

Tidskrav

Även om alla former av samtal riskerar att bli meningslösa om tiden är för kort, är det skillnad mellan samtal där poängen är att få sociala kontakter, att få "säga sitt" eller bli informerad, och sådana som avser att omformulera och ompröva bakomliggande tankefigurer. Det är omöjligt att uppnå givande formulerings- (typ 6) eller tankefigurprövande (7) samtal med upplägg som bygger på korta arbetspass som inte ger möjlighet att dra resonemanget ett varv till genom att förtydliga tankarna och formuleringarna, eller inte medger tid för initiativtagaren att förbereda och efterarbeta samtalet. Inom varje kategori av samtalssyften finns också en stor spännvidd mellan hur mycket tid som behövs. Ett kartläggande samtal av den typ som exemplifieras på sid. 32 kräver både gott om tid och engagerad medverkan, medan en genomgång av läget när det gäller rutinuppgifter kan genomföras på några minuter.

Samtal av typ 6 och 7 som utgår från en problemställning av diskursiv karaktär där något är oklart även för initiativtagaren själv kräver också avsevärt längre tid i inledningen än samtal typ 1–5. De övriga medverkande kan inte gärna förväntas vara tillräckligt insatta i problemställningen för att kunna bidra på ett meningsfullt sätt i det fortsatta samtalet innan problemställningen och initiativtagarens preliminära försök att komma vidare i denna presenterats grundligt. De måste därför "ge sig till tåls" i inledningen innan de till exempel utfärdar utlåtanden om initiativtagarens tankegång. Den konventionella ståndpunkten att ingen ska ta för stor plats eller prata för länge kan då bli ett hinder.

Bedömning

Olika sorters samtal medför att det blir skillnader i hur samtalet bedöms, både medan det pågår och efteråt. Om tanken är att få stärkt självförtroende, eller fler sociala kontakter, brukar värdet av aktiviteten bedömas utifrån sådant som om alla får chans att yttra sig och blir bekräftade i det de säger, snarare än de effekter av ökat självförtroende eller välmående, som anges som samtalets syfte. Ett bra kartläggande samtal möjliggör att de olika uppfattningar som finns om något har formulerats. Ett meningsfullt tankefigurprövande samtal medför att de som medverkar (arrangörer såväl som övriga medverkande) inte kommer att kunna se på den fråga som diskuteras på samma sätt som tidigare, och så att sådana resonemang som går i cirkel eller bidrar till att förstärka destruktiva antaganden, uppmärksammas.

Kommentar: Principerna för vad som blir konstruktiv, respektive hindrande, medverkan och design i olika sorters samtal kan utökas med många fler exempel, som i sin tur kan underlätta samtal om samtalssyften och de olika samtalssyftenas förutsättningar.

Summering: samtal för förändring och utveckling

Särskiljandet av samtalssyften hade, som nämnts flera gånger, sin grund i en gemensam frustration över att de samtal som vi själva har behov av att föra med andra är svåra att få till stånd. Försök att åstadkomma sådana samtal omöjliggörs ofta av att förutsättningarna för dem inte finns. Vanligen är det tiden som inte räcker till, vare sig för själva samtalsaktiviteten eller för möjligheter att förbereda och efterarbeta. Överenskommelsen med de andra medverkande fungerar sällan. Initiativtagaren uppfattas som en lärare som kan kritiseras för sitt sätt att presentera den tanke den ville pröva tillsammans med andra. Att initiativet inte är undervisning utan en vädjan om att hjälpas åt att tänka kring en viktig sakfråga är ofta svårt att få gehör för. Kunskap som inte kan utvecklas utan samtal förblir alltför ofta outvecklad.

Ibland beskrivs samtal typ 6 och 7 som ”rent teoretiska”, som prat utan koppling till praktiken. Det har också visat sig svårt att få gehör för utgångspunkten att om vi inte ägnar oss åt samtal typ 6 och 7 (och 8 och 9) så kommer vi inte att kunna ta itu med praktiska problem på annat sätt än vi alltid brukar göra. Det hjälper inte med ”brainstorming” och uppmaningar att ”tänka utanför boxen” eller notisar i olika färger. Vi kommer ändå bara att säga det vi är vana att säga att tänka. Och, kanske framförallt – vi kommer inte att kunna upptäcka när våra sätt att resonera och därmed ordna det vi gör påverkar förutsättningarna på ett negativt sätt för andra. Samtal typ 6 och 7 har alltså i hög grad med praktiken att göra.

Konsekvenser och komplikationer

I de avslutande avsnitten diskuterar jag praktiska konsekvenser och de begränsningar som särskiljandet kan aktualisera.

Vad menas med ”meningslösa” samtal?

Är verkligen alla samtal som inte gav det som var tanken med dem meningslösa? Enskilda medverkande kan vara nöjda även när arrangören inte är det, och vice versa. Att jag väljer att tala om samtal som ”meningslösa”, som om ”mening” inte enbart vore en subjektiv upplevelse är för mig ett sätt att rikta uppmärksamheten mot vårt gemensamma ansvar att bidra till konstruktiva samtal om sådant som vi skapar tillsammans. Det handlar om att vi inte har tid eller kraft för sådant som kan vara bra ”ändå”.

Samtal som syftar till kunskapsgenerering kräver en hel del förberedelse och efterarbete. För att investeringarna i form av tankemöda, tid och ibland pengar, inte ska vara bortkastade måste samtalen kunna bidra med det som var tanken med dem. Oavsett om enskilda medverkande ändå tyckte att de var inspirerande eller lärorika. Så länge samtalets syfte är oklart går det heller inte att ta ställning till om syftet som sådant är meningsfullt, i betydelsen ”kan göra skillnad för den praktik som samtalet handlar om”. Är det till exempel meningsfullt att lägga tid på kartläggning om tillräcklig kunskap om det som kartläggs redan existerar eller om det inte finns någon idé om hur resultatet av kartläggningen ska komma till användning? Är det meningsfullt att komma överens om vem som ska göra vad om det inte finns förutsättningar att genomföra det man kommer fram till?

Att kombinera flera syften samtidigt

Kanske är det självklart att det kan vara svårt att förena upplägg och medverkan så att dessa blir konstruktiva utifrån flera olika avsikter i ett och samma samtal. Ändå tycks det vara vanligt med ”allt möjligt”-samtal. Särskiljandet av samtalssyften kan förhoppningsvis göra det lättare att samtala om svårigheten att kombinera ”variation” och ”något för alla”, med samtal där avsikten är att komma längre i sitt resonering än man var innan samtalet. I bästa fall blir det då lättare att hitta andra lösningar än de man redan provat. Genom att ta ställning till vilka som ska bjudas in att medverka i samtalet, liksom vilken tidsomfattning som krävs för en viss typ av ambition, kan risken minska att ta sig vatten över huvudet och då också förbättra förutsättningarna för meningsfulla och nödvändiga samtal.

Arrangören har bollen

Initiativtagaren är vanligen den som har tänkt och har förberett samtalsaktiviteten. Att respektera dennes avsikt och utifrån den bidra på ett sätt som är förenligt med denna avsikt kan kanske sägas vara ett gemensamt demokratiskt ansvar. Men det förutsätter att den som tar initiativ till aktiviteten är tydlig med vad den vill att samtalet ska ”åstadkomma”. Om varje samtal inleds med en gemensam överenskommelse av vad det är för sorts samtal, och vilka sätt att medverka som då blir mest hjälpsamma, skulle det antagligen också kunna bidra till att färre samtal upplevdes som meningslösa, och att fler nödvändiga samtal kom till stånd.

Mål eller medel

De tre första samtalssyftestyperna, samvarosamtal, informativa samtal och kartläggande samtal, går att uppfatta som steg, eller faser, som alla samtal måste passera för att fungera så bra som möjligt. Att ta hänsyn till den sociala processen, hur man samtalar med varandra, är viktigt i alla samtal, men i de flesta samtal är inte processen i sig ett mål, utan ett medel. Ska något omformuleras eller tankefigurprövas behöver alla vara mycket tydliga med vilken innebörd de lägger i de begrepp som används, och vad själva problemställningen gäller. Informativa och kartläggande inslag måste därför ingå även i sådana samtal, i första hand i någon slags introduktion, men i allmänhet också återkommande då och då under samtalet.

Poängen med att särskilja vad som kan vara ett medel från det som kan kallas ett mål, är att ett medel alltid kan ersättas av ett annat, utan att meningen med hela aktiviteten behöver försvinna. Det är åtminstone hypotetiskt möjligt att åstadkomma ny kunskap även i samtal där de medverkande inte betar sig juste mot varandra. Men om en viss typ av social process i sig själv är syftet med aktiviteten, kan den inte ersättas av ett annat sätt att arbeta.

Samtalssyftestyp, problemställning och sakfråga

Ibland är man överens om att samtala på ett formulerings- och tankefigurprövande sätt, men däremot inte om själva sakfrågan: exakt *vad* formulerings- eller tankefigurprövandet gäller. I synnerhet kan det vara svårt att få till en fungerande överenskommelse om sakfrågan är lite svårfångad och av abstrakt och idémässig karaktär, eller bara helt enkelt ovan och delvis okänd. Är man dessutom inte överens om varför man ska samtala på ett visst sätt, meningen med samtalet, eller ”syftet med syftet”, blir det troligen svårt att föra ett meningsfullt samtal. ”Syftet med syftet” kan beskrivas som samtalets problemställning, eller på vilket sätt samtalet kan göra skillnad.

Att lägga ned möda på att klargöra för varandra hur man uppfattar sakfrågan och vilken skillnad ett samtal av denna karaktär, och om denna sakfråga, kan göra, är sannolikt lika viktigt som att komma överens om vad det är för typ av samtal. Annars finns risken att den ”fråga” som ställs är omöjlig att svara på genom samtal. Den blir för stor eller är i grunden omöjlig att svara på. Frågor om orsaker är exempel på sådana som bäddar för meningslösa samtal. Därför är det sannolikt viktigt att den som har ett behov av samtal med andra också är beredd på att tydliggöra och kanske omformulera vad det är tänkt att samtalet ska ge svar på och vad svaret kan göra för skillnad.

Förhållningsregler eller konstruktiv medverkan

Samtal utvecklas på ett oförutsägbart sätt, annars är det inte samtal. I det ingår att inte alltid veta varför man säger det man säger, eller om det hör till ämnet. Förhållningsregler riskerar att lägga sordin på samtalet och i stället få motsatt effekt mot den avsedda. Med en tydlig överenskommelse kan det bli möjligt för samtliga medverkande att då och då ställa sig lite utanför det som sägs för att fundera över om det hela eventuellt håller på att skena iväg åt ett annat håll än det som överenskommelsen gällde. Det går att ställa sig frågan om det vi just nu pratar om var det vi bestämde oss för att prata om. Det blir möjligt att ta egna initiativ till inlägg som återför det hela i den avtalade riktningen. Värdet med själva aktiviteten att försöka tydliggöra syftet och att komma överens om sätt att medverka, ligger troligen främst i den ökade möjligheten att uppmärksamma samtalets förutsättningar, snarare än att fastställa en manual.

Tips och tricks

Ett hinder för metasamtal som inriktar sig på att särskilja samtalssyften är att det är väldigt lätt att hamna i en slags pedagog- eller konsultdiskurs.²¹ Samtalet inriktar sig då på tips och tricks av olika slag som en samtalsledare kan använda för att ”få andra att”²²prata på ett konstruktivt sätt med varandra. Även om det kan vara bra att få kännedom om olika metoder och tekniker så förskjuter den sortens samtal fokus från vårt gemensamma ansvar och behov av att föra meningsfulla samtal till en fråga om ledarteknik. Tipsen och tricksen är inte tillräckliga för att vi ska kunna komma överens om poängen med ett visst samtal. När vi fastnar i instrumentella resonemang av det slaget är dessa enligt min erfarenhet väldigt svåra att bryta. Antagligen är det en viktig skillnad mellan sådana samtal som genomförs för att alla inblandade, även arrangören, har ett behov av att utreda något i samtal med andra och sådana som anordnas för att hjälpa andra. Att uppmärksamma skillnaden mellan dessa skilda positioner kanske kan underlätta möjligheten för andra sorters samtal än sådana som tar samtalsledarperspektivet för givet.

Samtal gör vi tillsammans

Min syn på vad samtal kan vara förutsätter, som jag beskrivit tidigare, att alla som medverkar i ett visst samtal betraktas som medansvariga i hur samtalet utvecklas och kan påverka riktningen i det på ett mer eller mindre konstruktivt sätt. Även om arrangörens inflytande är särskilt stort kan inte en samtalsledare ordna meningsfulla samtal utan medverkan av de övriga som deltar i samtalet.

Arrangörens position

I nästan all litteratur om samtal är den självklara utgångspunkten att samtalsledaren ordnar något för andras skull. Samtalet används för att lära, fostra eller hjälpa människor. Arrangörens/samtalsledarens roll blir att ta ansvar för att deltagarna får möjlighet att komma till tals, att de mår bra, och att de får möjlighet att lära sig något, eller utvecklas som personer. Ett eget intresse att komma vidare med ett större resonemang medför en annan position än om samtalets sakinnehåll inte har någon betydelse för samtalsledaren själv.

Medverkan som "kund" eller som "medforskare"

Om det normala är att den som bjuder in till en samtalsaktivitet gör det för att hjälpa eller lära andra, kan det medföra ett "kundkrav" på initiativtagaren även i andra typer av samtal. I de fall denne inte ses som tillräckligt pedagogisk, eller socialt omhändertagande, försvåras överenskommelsen om samtalets syfte och vad sakfrågan gäller. Att försöka reda ut den irritation som kan uppstå om initiativtagaren inte betar sig som en tillräckligt god pedagog tar enligt min erfarenhet ibland över samtalets innehåll så att det som var avsikten med det hela inte blir möjligt att realisera.

Samtal som drivs av det egna behovet att utforska något tillsammans med andra bygger på att initiativtagaren själv inte är färdigtänkt. Kravet att vara pedagogisk om en fråga som man behöver hjälp av andra för att bli mer klar över, är antagligen orimligt. I ett samtal som har en kunskaps-genererande avsikt blir det därför viktigt att de andra medverkande också är engagerade i, och har erfarenhet av, problemställningen. I annat fall kan det bli oöverstigligt svårt, eller ta orimligt lång tid, att göra det möjligt för alla att vara produktiva medforskare, i stället för "kunder" eller "elever".

Att säga en sak och göra en annan

Vaga benämningar som dessutom används om helt olika typer av samtal hjälper inte till att skapa förutsättningar för konstruktiv medverkan och meningsfulla samtal. Om ett möte kallas ”dialog”, men snarare handlar om ett föredrag eller information, blir det meningslöst att förbereda sig som inbjuden medverkande inför vad man tror ska vara ett samtal där man själv ska kunna bidra. Om en samtalsaktivitet kallas ”utforskande”, men inte ger möjlighet att komma längre i resonemangen om själva sakfrågan än att få veta att det finns många sätt att se på något, växer inte lusten att engagera sig i andra utforskande samtal.

Oavsett vad som sägs om samtalets syfte, motiveras och värderas samtalsaktiviteter enligt min erfarenhet ofta med argument som mest hör hemma inom kategori 1, samvarosamtalen. I inbjudan kan det stå att man strävar efter att ha ett ”utforskande samtal – vi tänker tillsammans”, men på förfrågan om värdet med samtalet beskrivs det som ”friskvård”. Utfall av typen ”bli bekräftad”, ”få stimulans” eller ”ökade sociala kontakter” kanske är att berakta som ”medel”, ”processmål”, eller uttryck för etiska ställningstaganden av hur man vill att en demokratisk verksamhet ska vara medan den pågår. Däremot kan inte några andra än samvarosamtalen rimligen ha syften av detta slag som enda målsättning. Hur kan man förstå att vi så ofta verkar hamna i resonemang av ett så motsägelsefullt slag?

Inte en avsikt utan en diskurs?

Kanske är sättet att tala om en viss samtalsaktivitet snarare ett oreflekterat uttryck för en etablerad diskurs än för en mer genuin ambition hos oss själva som arrangörer eller övrig medverkande? I vissa sammanhang där gruppssamtal ofta ingår kanske en socialpsykologisk diskurs blivit så självklar att den försvårar möjligheten att tala om andra typer av motiv, kvalitetskriterier eller mål? Om den allmänna diskursen om arrangerade samtal alltid utgår från att samtalet är till för de samtalandes egen personliga utveckling, men däremot inte att det också skulle kunna bidra med ny kunskap, går det kanske inte att föreställa sig bedömningskriterier som bygger på i vad mån samtalet kan göra skillnad på annat sätt?

En annan förklaring kan vara att vi fortfarande lever i en uppgörelse med ett auktoritärt samhälle som medförde att människor blev rädda att yttra sig, och möjliggjorde förtryck av olika slag. En självförtroendestärkande, och därmed frigörande, form av samtal kan vara tänkt att manifesteras och konstitueras det samhälle vi vill ha. Den inriktningen ses då som så viktig att den blir ett mål i sig själv.²

Kunskapsbrist och riskfria samtal

Ytterligare en tänkbar förklaring är att det handlar om en kunskapsbrist, som i sin tur kan medföra en övertro på vad som kan hända bara man pratar med varandra på ett juste sätt. Att det *räcker* att se till och utvärdera att man pratar på ett juste sätt, för då uppnås alla andra mål automatiskt. Eller rör det sig tvärtom om att man inte riktigt reflekterat över vad som faktiskt kan vara möjligt att åstadkomma med en viss typ av samtal? I så fall nöjer man sig med målsättningar som att ”det är bra och stärkande för människor att få prata”, ”alltid lär dom sig något”. Samvarosamtal kan också beskrivas som ”low-stake”-samtal. Insatsen är låg, eftersom ingen riskerar att behöva ompröva något.

Världen är eller världen blir till?

Utgångspunkten att samtalet inte kan ha något annat syfte än att det ska vara lärorikt eller inspirerande bottnar troligen också i olika syn på den sociala verklighetens natur. *Är* den eller *blir den till* genom våra egna handlingar? Att vi själva är med och skapar den sociala verkligheten genom vårt sätt att tänka och resonera eftersom det vi säger och tänker också kommer att påverka hur vi kommer att agera i världen är en förutsättning för att samtal av typ 6 och 7 (och 8 och 9) ska kunna uppfattas som meningsfulla. I annat fall är sådana diskursiva ansatser obegripliga och kommer enbart att uppfattas som onödigt krångliga sätt att samtala om hur det är. Klargörande av den ontologiska utgångspunkten är troligen betydelsefull för möjligheten att få till meningsfullt gemensamt utforskande kring diskursiva problemställningar. Eftersom det ligger i sakens natur att inte kunna se sin egen grundläggande uppfattning om verkligheten är dock den typen av klagörande inte enkel att åstadkomma.

Höna eller ägg

Det finns säkert många fler tänkbara förklaringar till motsägelsefullheter av de slag jag diskuterat ovan. Att upptäcka inkonsekvenser, och pröva andra sätt att resonera, bygger på särskiljande och ”tankefigurprovande”. Innan skillnader upptäckts går det troligen inte att föreställa sig att det kan finnas andra möjliga sätt att tänka och resonera. Frågan är vad som är hönan och ägget. Monica Hanes och mitt särskiljande samtal började, som jag beskrev i inledningen, med att vi redan lagt märke till skillnader som hade konsekvenser för vad som var konstruktivt handlande i en situation och destruktivt i en annan, inte på att vi först bestämde oss för att leta efter eventuella skillnader.

Sådant som vi inte kan påverka just nu

Omständigheter som vi inte själva kan påverka just nu, men som har betydelse för samtalandets förutsättningar verkar ofta bli centrala i samtal om samtalandet. Ett exempel på sådana förutsättningar är hur de enskilda personerna ”är”, det vill säga psykologiska tolkningar av varför en viss person säger som den säger.

Särskiljande samtal om möjliga syften med olika sorters samtal gör ”ängelns advokat”-positionen* möjlig att pröva som alternativ tolkning. I stället för att fastna i irritation över vad jag själv uppfattar som ”besserwiser”-fasoner, ren dumhet eller respektlöshet, undersöks då möjligheten att bemöta inlägget utifrån en tolkning att det har sin grund i en annan uppfattning om vad det är för sorts samtal som pågår, än den jag själv har. Det blir möjligt att fråga hur personen tänker om sitt inlägg i relation till syftet med det aktuella samtalet.

Även om sådana sätt att medverka som har sin grund i ett behov av att visa sig duktig och trycka till eller kontrollera andra sällan är särskilt uppbyggliga, är jag för egen del övertygad om att det inte är tillräckligt att personlighets-tolka²⁴ för att minska risken för meningslösa samtal. Jag tror också att chansen att kunna hantera sådana problem som uppstår på grund av enskilda medverkandes, eller arrangörens, intellektuella begränsningar, maktlystnad eller narcissistiska drag ökar om det finns en tydlig överenskommelse om samtalets avsikt. Då kan alla andra som inte är ”korkade”, ”psykopater” eller ”narcissister”²⁵ lättare hjälpa varandra att inte fastna i meningslösa resonemang.

Hur de sociala relationerna fungerar påverkar givetvis också. ”Tillit” nämns ofta som en förutsättning för meningsfulla samtal. Sannolikt är tillit och tillitsbrist en effekt av något annat, inte i sig en orsak²⁶. Tilliten torde öka om alla är överens om vad det är för sorts aktivitet vi medverkar i, vad det är vi pratar om, och vad poängen med hela är.

Organisatorisk idioti och den ökande komplexiteten

Tendensen att fastna i ”vems fel är det?”, som tidigare nämnts, kan också försvåra ”särskiljande samtal om samtalssyften”. Kanske beror den ibland på annat än oklara överenskommelser om samtalets syfte? Vårt sätt att organisera samhälle och arbetsliv medför att det blir allt svårare att veta vem man ska prata med om något är uppenbart tokigt. Ibland handlar det om sådant som relativt enkelt skulle kunna göras mycket bättre, bara man fick förklara för ”den som bestämmer” vad som händer ”på golvet”, eller hos kunden, när man har ordnat det som man har det..

* Se sid. 19

Vare sig inom offentlig verksamhet, eller inom de stora internationella företagen, är det numera enkelt att hitta någon ansvarig att tala med. Alla sitter fast i en ogenomtränglig väv av olika organisatoriska beslut och uppföljningssystem. Möjligheten att komma i kontakt med någon ansvarig begränsas ofta av de svarsalternativ som erbjuds av roboten i telefon-svararen: ”tryck 1 om du ...”. Svarsalternativ som bygger på att den som vill få återkoppling redan vet vad det är den kan tänkas få synpunkter på.

Känslan av ”idioti” kan tänkas bidra till en upplevelse av att det är meningslöst att prata med varandra om hur just vi ska göra ”här och nu”. Här och nu, och inför ett konkret praktiskt problem, kan vi troligen inte göra så mycket åt den här typen av strukturella förhållanden, men kanske kan vi hjälpa varandra att identifiera vad det är för sorts samtal vi också behöver föra och avsätta tid även för sådana?²⁷

”Låtsas-samtalen” och sådant som inte går att påverka

Samtal som genomförs för att regelverk och befattningsbeskrivningar föreskriver dem men där det inte finns någon egentlig ambition att aktiviteten ska leda till något meningsfullt kan uppfattas som låtsassamtal. Erfarenheten av sådana låtsassamtal kan troligen också bidra till upplevelsen av meningslösa möten. Om de arbetsuppgifter man har dessutom är detaljstyrda blir det i realiteten också meningslöst att samtala om hur arbetet ska kunna utvecklas. I sådana fall blir samtalets enda tänkbara funktioner teambuilding eller att informera. Att identifiera vad vi faktiskt kan påverka och som vore viktigt att hjälpas åt att påverka, borde kunna minska risken för att tid läggs på låtsassamtal.

Institutionella samtal och fristående samtal

Vi har inte gjort någon skillnad mellan jobbsamtal och sådana samtal som drivs av ett allmänt behov och intresse att bättre förstå eller beskriva något. Charlotte Lundgren (2009) betonar skillnaden mellan ett fokussamtal eller seminarium och ett multiprofessionellt teamsamtal inom vården på följande sätt:

Det är alltså inte fråga om ett samtal vilket som helst, utan ett institutionellt flerpartssamtal som hålls för att i slutändan bereda samtalsdeltagarna möjligheten att tillsammans fatta beslut som har en direkt inverkan på patienternas liv och som de alla kan ta ansvar för (s. 211).

Eftersom ett samtal på en arbetsplats, eller i en organisation av annat slag, innebär att de som samtalar med varandra också ställs inför andra gemensamma uppgifter än de som ryms i själva samtalet, kan det vara lättare att komma överens om vad vitsen med ett visst samtal är. Samtal som anordnas utan ett sådant sammanhang ställer förmodligen större krav på tydlighet och gemensam förhandling för att inte bli meningslösa. Om det å andra sidan inte finns någon gemensam konkret uppgift som samtalet handlar om borde förutsättningar för ett fritt och förutsättningslöst tankefigurprövande vara goda. Oavsett hur det är med sådana eventuella samband, kan det tänkas att det finns behov att skilja mellan de institutionella samtalen (Drew och Heritage 1992) och de fristående.

Att välja medverkande

Formulerings- och tankefigurprövande förutsätter att de som medverkar har ett eget engagemang i frågan, och tillräcklig erfarenhet av den, så att de kan vara produktiva medforskare. En skillnad mellan institutionella och fristående samtal som man blir inbjuden till, är att i samtal på jobbet är det inte alltid möjligt att välja vilka som bjuds in. Om några av deltagarna av olika skäl inte ställer upp på överenskommelsen att hjälpa till att omformulera eller tankepröva något, utan hellre vill använda tiden till en annan typ av samtal, eller en annan sakfråga, är det risk att samtalet i sin helhet blir meningslöst för alla.

Kan samtal skapa ny kunskap?

Tanken att samtal skulle kunna vara kunskapsgenererande verkar ofta vara provocerande. Erfarna handledare och konsulter vet att det i allmänhet krävs mycket mer än ett enstaka samtal för att förändra någon eller något så att kunskapen också kommer till uttryck i praktisk handling. Om utgångspunkten är att initiativtagaren har en kunskap som ska "överföras" och att denne ska lära de andra något genom samtalet måste påståenden om samtal som kunskapsgenererande medföra invändningar. Vår egen utgångspunkt är däremot att initiativtagaren själv också är en medforskare med ett eget behov att utveckla nya sätt att resonera eller tänka.

Kunskapsgenererande samtal kan då vara samtal som förs så att de har potential att bidra till allmän och viktig kunskapsutveckling. Samtal som medför att man talar med varandra på ett sådant sätt att det, efter samtalet, inte går att resonera likadant som tidigare. Ett sätt att samtala som ger fler infallsvinklar, preciseringar och nyanseringar av bilden av den praktik som samtalet handlar om, så att det också blir möjligt att bidra i denna praktik på ett lite mer konstruktivt sätt än innan samtalet. "Kunskap" blir då i detta fall detsamma som "utvidgad handlingsberedskap".

Samtalet om samtal

Oavsett om ett enskilt samtal bidragit till det som var anledningen till att det anordnades, eller inte, påverkar varje samtal en allmän ”diskurs” – ”samtalet om samtal” – på det sättet att det kan bidra till att förstärka eller motverka olika antaganden om människan, om organiserandet, om värderingar, möjliga handlingsalternativ, och slutligen samtalets potential. Så som vi samtalar bidrar till den allmänna föreställningen om hur samtal går till, och vad de kan vara bra för. Den allmänna diskursen påverkar i sin tur hur samtal fortsättningsvis kommer att utvecklas. Om den allmänna diskursen om samtal har andra utgångspunkter om vad som är eftersträvansvärt än vad de samtal har som vi menar är nödvändiga, blir de nödvändiga samtalen svåra att genomföra. Att försöka få till stånd ett samtal som har en annan ”poäng” än den som de allra flesta samtal har, innebär att mycket tid och möda måste läggas på att göra det möjligt för dem som medverkar att upptäcka denna andra möjlighet, och också ta ställning till hur de i så fall på bästa sätt kan bidra.

Ett exempel är att iakttagelsen att ritualer som talarlistan inverkar menligt på förutsättningarna för en viss sorts samtal har medfört att jag undviker den formen i de sammanhang där jag vill ha samtal om något som jag själv känner ett behov att komma vidare med, det vill säga sådana samtal som går ut på att pröva mina egna resonemang tillsammans med andra. Att man talar i munnen på varandra eller att någon avbryter på ett störande sätt kan inträffa, men min erfarenhet är att sådant regleras av de medverkande själva, utan att disciplinåtgärder måste införas. I varje fall om man är överens om behovet av att undersöka och försöka komma längre i resonemangen om själva sakfrågan.

Samtalets innehåll blir mer meningsfullt om det som sägs inte bygger på att vänta på sin tur att få ”säga sitt”, utan alltid relaterar till det som just då är aktuellt i samtalet. Det kan kännas främmande och obekvämt att själv ta ansvar för att ta ordet om något just nu behöver sägas, och att säga ifrån om man uppfattar avbrott som störande. Utan talarlista förändras positionen som medverkande från att vara någon som måste tas om hand och behandlas på ett särskilt sätt för att få sina demokratiska rättigheter tillgodosedda, till att bli en medansvarig och produktiv samtalspartner.

Att inte ha en talarlista innebär ett brott mot konventionen som kan upplevas som provocerande. Provokationer kan bli ett hinder i samtalet, därför krävs ofta en hel del förtydliganden för att ställningstagandet ska kunna bli begripligt och uppfattas som meningsfullt, snarare än att det till exempel tolkas som uttryck för bristande ledarförmåga, lättja, eller som någon typ av anarkistisk protestaktion. På liknande sätt är det sannolikt med alla de oreflekterade principer för samtalsdesign och sätt att medverka som blivit självklara ritualer, även i sådana samtal där de får en negativ verkan.

Kunskapsgenererande samtal kan bidra till utvidgad handlingsberedskap även för andra genom att ”samtalet om samtal” påverkas och på sikt möjliggör andra sorters samtal med andra utgångspunkter än de som hittills förts.

Summering: samtal som ekosystem

Olika typer av samtalssyften ingår i de flesta samtal och kan betraktas som faser i, eller förutsättningar för, de mer krävande samtalen. Bilden av hur olika sorters samtalsaktiviteter hänger ihop kan liknas vid ett träd med olika grenar. Trädet växer fram ur ett sammanhang, en viss jordmån. I samtal om samverkan är jordmånen allt det som har med den mänskliga praktiken och erfarenheten att göra. Behovet av att kunna påverka ”jordmånen”, alltså det vi skapar och medverkar i tillsammans med andra, medför att samtal växer fram. Trädet bildar i sin tur ett ekosystem. Om en enskild gren växer sig för stor kan den kväva möjligheterna att växa för de andra grenarna. Trädet producerar också löv som så småningom faller till marken och berikar jorden. Beroende på lövens näringsinnehåll och struktur kommer jordmånen och förutsättningarna för trädet självt, liksom också för annan växtlighet, att påverkas. Trädet står också i förbindelse med sin omgivning genom att det producerar syre och ger skydd och mat åt andra organismer, vilket analogt skulle innebära allt det som påverkas av det vi människor gör.

Alla samtal bidrar på ett liknande sätt såväl i alla andra samtal, som för villkoren för den mänskliga praktiken i stort. Inget enskilt samtal är en avskild ensak utan påverkar också förutsättningarna för alla andra samtal. Eftersom samtal blir som de blir, genom att var och en av oss gör som vi gör, och säger som vi säger i själva samtalet, medför det också att var och en av oss är medansvarig för förutsättningarna för alla sorters samtal.

”Samtal om samtal” har inte bara betydelse för att komma till rätta med ett visst verksamhetsproblem utan också för demokratin och vår framtida överlevnad.

Avslutande reflektion

Vår ursprungliga avsikt var att utreda förutsättningarna för de samtal vi uppfattar som nödvändiga, men vårt arbete har också medfört ett tydliggörande som kan vara användbart även för mer vanliga samtals-syftestyper. De särskiljande samtalen om samtalssyften har för min egen del medfört att jag mycket tydligare kan se skillnaderna. Nu tycker jag att jag kan förstå vissa sätt att lägga upp, eller medverka i, samtal som jag tidigare upplevt som antingen meningslöst slöseri med tid, eller bara ”fel”. Jag har helt enkelt inte förstått poängen med samtalet, utan har trott att den var en annan än den var (ibland har dessutom syftet inte överensstämmt med det som sagts i inbjudan), och därför inte sällan blivit irriterad eller bara uppgiven.

Förmodligen kan inte vårt förslag på distinktioner utan vidare överföras till andra. Egentligen är det nog själva idén att samtala om samtal på detta sätt som vi hoppas är användbar för andra, inte vilka samtals-syftestyper vi själva kom fram till, eller vilka principer för sätt att medverka och designa samtal som vi formulerat.

Inte bara ”meningslöshet” utan också social obehaglighet

Monica Hanes och min inriktning var att identifiera skillnader i ”samtals-syftestyper” och deras implikationer, mot bakgrund till talet om ”meningslösa möten”. Att tydliggöra inte bara syftet med samtalet, utan också sakfrågan, kan antagligen också ha betydelse för att undvika de obehagliga tystnader som kan uppstå när någon säger något som ingen annan nappar på. Den som möts av tomma blickar och total tystnad känner sig ofta avvisad. Kanske till och med mobbad. Sådana känslor kan i sin tur sätta igång destruktiva spiraler i det fortsatta samtalet. Men tystnaden kan bero på att ingen annan förstår hur det som sagts är tänkt att bidra i samtalet. Kanske hoppas alla att någon annan förstått inlägget, så att den kan kommentera på ett adekvat sätt. Kanske grubblar var och en på om den själv inte begriper vad samtalet handlar om, eftersom inlägget inte alls verkar ha med det som sagts tidigare, att göra.

Om det ingår i samtals-kulturen att alltid, så långt det är möjligt, försöka komma överens om både vad syftet med samtalet är och vad sakfrågan gäller, och att också ta ansvar för att fråga om poängen med inlägget när ”stopp” av detta slag uppstår, borde riskerna minska för den typen av socialt obehagliga situationer²⁸.

Missförståndshinder

En aspekt som nästan inte alls behandlats i min text är det mycket vanliga problemet när det någon säger verkar bli missförstått. Det kan handla om begrepp som tolkas på olika sätt eller att den situation som utsagan refererar till uppfattas som en annan än den avsedda. Om kommentarerna på det någon sagt inte hänger ihop med det som sagts tidigare är det dels obehagligt för den som upplever sig missförstådd, dels kan en viktig infallsvinkel gå förlorad. När andras kommentarer upplevs som ”god dag-yxskaff” går det inte att vara säker på att det inte är man själv som inte förstår vad andra menar och tänker då: ”jag förstår nog senare”. Därför är det inte ovanligt att man istället för att fråga, väljer att vara tyst. Missförstånd av det slaget kan även vara hindrande för de andra som medverkar i samtalet: ”varför fick inlägget denna kommentar?”

Att vara tydligare med syfte och sakfråga kan kanske bidra till att kunna uppmärksamma sådana möjliga missförstånd, men räcker troligen inte för att undvika dem. Om det också ingår i samtalskulturen att då och då stanna upp och ställa sig frågan om det någon sagt kanske blev misstolkat skulle vi antagligen kunna hjälpa varandra att minska risken för den sortens hinder. Använder vi begreppen på olika sätt? Utgår vi från helt olika problem eller situationer när vi kommenterar varandra? För att den sortens reflektioner ska vara möjliga krävs dock tillräcklig tid för samtalet.

Att använda skissen i samtalspraktiken

De flesta verkar hålla med om att det vore bra om samtalets syfte oftare tydliggjordes. Om sakfrågan som behandlas, liksom den bakomliggande problemställningen blir klagjord, skulle det också underlätta att se poängen med att engagera sig i samtalet. Sådan tydlighet är dock inget som är enkelt att åstadkomma. I synnerhet inte när det gäller de kunskapsgenererande samtalen. I vissa fall är det troligen dessutom omöjligt att bli ”överens” i betydelsen ”dela avsikter och ambitioner”.

Ansträngningen att göra sitt bästa för att tillsammans undersöka nyttan med det man ska ägna de närmsta timmarna åt verkar i sig kunna fungera som en intervention som påverkar förutsättningarna för ett meningsfullt samtal i positiv riktning. Ett sådant gemensamt klagörande förutsätter dock sannolikt att samtalet pågår längre än ett par timmar. Kanske blir behovet uppenbart främst i den sortens samtalsaktiviteter som kostar en något genom att man till exempel får resa till aktiviteten eller avstå en hel arbetsdag för att kunna medverka.

I de i allmänhet korta och rutinmässiga samtalen på en arbetsplats finns knappast tid för ingående undersökningar av det slaget i varje enskilt samtal. Å andra sidan är det särskilt bekymmersamt om de rutinmässiga samtalen inte lyckas åstadkomma det som var anledning att anordna dem, eftersom slöseriet med tid och resurser då får sådana proportioner. Om möten där samtal ingår utgör en viktig del av verksamheten kanske man då och då också kan ha gemensamma samtal om vilka samtal som behöver föras och hur dessa då ska kunna ordnas?

Jag tror för egen del att ”tydliggörande av samtalets syfte och förutsättningar” inte är en fråga om ”fullständighet” utan mer en fråga om ökad uppmärksamhet och en medveten strävan. Sådan borde, som jag ser det, vara möjlig i alla sorters samtal.*

Skissen som reflektionsunderlag

Att ta upp det samtal om samtal som krävs för att kunna börja tala med varandra om vad det är vi ska tala om, hur vi ska göra det och varför, är inte alltid möjligt. Ibland är ramarna och själva ”formatet” så givna att det verkar vara helt otänkbart att ta upp en sådan idé. I sådana fall uppfattas, enligt min erfarenhet, förslag på att ”prata om hur vi pratar” oftast som ett initiativ till den sortens metasamtal som handlar om hur man bemöter varandra i sina samtal: att alla kommer till tals och blir lyssnade på och om man försöker förstå varandra. Tanken att ett metasamtal kan avse själva formatet och vad vi ska ha ett visst samtal till, kan vara svår att få gehör för. Det är dock alltid möjligt för var och en att använda skissen som ett alternativ, eller komplement, till de sedvanliga sätten att reflektera över vad som kan ske i ett samtal, för att på så sätt själv kunna medverka mer konstruktivt. Så kan skissen också användas även i vanliga vardagssamtal som inte gärna kan inledas med förhandling om vad man ska prata om och varför.

Individuella interventioner

Att reflektera över konsekvenserna av att se sig som en medaktör i ett interaktivt system, kan också påverka det egna sättet att medverka så att chanserna kan öka att samtalen kan bli mer meningsfulla. En fråga av karaktären: ”Hur behöver du oss nu?” kan i vissa sammanhang, och om den är ärligt menad, öppna för en positionsförändring och därmed också en förändring av samtalets riktning.

* En översiktsbild med ”strecksatser” om vad som kännetecknar medverkan i olika sorters samtal finns på www.gissforum.se. I vissa sammanhang kan den användas som gemensamt och lättillgängligt underlag inför ett samtal.

Ett annat exempel på intervention, det vill säga ett sätt att ingripa avsett att påverka riktningen, är att kommentera vad som just då håller på att hända. När man noterar att fler och fler tappar intresset när chefen lägger ut texten länge och väl om samma saker som denne sagt tusen gånger tidigare, eller när man konstaterar att man talar om helt olika saker, kan detta ibland lyftas på ett sätt som inte behöver upplevas som anklagande: ”men visst håller vi på att tappa fokus nu?” eller: ”jag kanske missförstår vad vi pratar om just nu men jag tänkte att...”

Att försöka vara tydlig med sina överväganden i det man själv säger som visar att man tagit in sammanhanget och vad samtalet kan leda till, liksom hur de andra kan komma uppfatta det man säger, kan också vara ett konstruktivt sätt att öka förutsättningarna för samtal som förs på ett mer meningsfullt sätt.

Ett byte av språkbruk kan ibland också påverka riktningen i samtalet. Samtal som handlar om att ”prioritera” kan fastna i att det är omöjligt. I stället för att tala om ”prioriteringar” kan ett förslag att hjälpa varandra att ”rensa”, alltså tala om vad man inte behöver göra (just nu eller aldrig) öka förutsättningarna för ett mindre fastlåst sätt att resonera. Att benämna det man gör i samtalet som ”medverkan” i stället för ”deltagande” och att man ”hjälpas åt” i stället för ”delger synpunkter” är också exempel på språkliga interventioner som kan öppna för andra samtalsmöjligheter.

Exemplen som presenterats ovan kan kanske antyda vad som skulle kunna vara möjligt för var och en att bidra med även i sådana situationer där det förefaller omöjligt att själv initiera ”samtal om samtal” med inriktning på ”vad ska vi ha samtalet till”, men ska givetvis inte tolkas som en ”manual”. Ett visst konkret tillvägagångssätt som fungerar i ett visst sammanhang och för en viss person kan i ett annat sammanhang, eller för en annan person, vara direkt olämpligt. I stället för att uppfatta exempel av detta slag som förebilder att göra likadant som, går det att fundera över vad det konkreta tillvägagångssättet egentligen ”handlar om”, på ett mer principiellt plan. Vad är det vi *gör* om vi använder ett annat språk? Går detta att göra på ett annat sätt än att byta ord? Reflektionen: ”Hur kan jag själv säga och bidra så att samtalet kanske kan bli lite mer meningsfullt?” kan förhoppningsvis i sig bidra till förändring i positiv riktning.

Det finns mycket mer att tala om!

I arbetet med sammanställningen har jag ideligen kommit på mig själv med att fastna i funderingar kring andra exempel som jag inte är helt säker på hör hemma just här. Jag funderar en hel del över behovet av distinktioner, till exempel. Särskiljning av samtalssyften kan kanske vara hjälpsam även i vardagssamtalen? En vardagskonflikt som ofta tas upp är den där den ena behöver ”få ur sig”, bara för att få ur sig, medan den andra vill hitta ”lösningar”. Räcker den (mycket vanliga) distinktionen för att förstå den irritation som kan uppstå? Måste det alltid handla om att få ur sig? Jag tycker för egen del inte att jag pratar om ett upplevt problem för att få det ur mig eller bli bekräftad. Jag blir dock oftast oerhört irriterad om jag blir serverad en massa förslag på hur jag ska göra, förslag som jag dessutom i allmänhet redan har övervägt och förkastat. Den som föreslår något har sällan tillräcklig bakgrundskunskap för att kunna bedöma rimligheten, och om förslagen är värda att lägga tid på att fundera över.

Men vad vill jag då? Kanske vill jag ha hjälp att förstå en bakomliggande princip genom att få höra om andra liknande exempel från helt andra sammanhang. Kanske vill jag pröva möjligheten att omformulera problemet.

Ett annat exempel på sådant som jag skulle vilja fortsätta samtala om är de ofta meningslösa textseminarierna. De har lite samma karaktär som i exemplet ”föreslå lösningar utan att känna till sammanhanget”. Hur kan det komma sig att vi (gäller i allmänhet även mig själv) tar för givet att det enda sättet att ge kommentarer på en text (eller i mitt fall även en film) är att recensera den, och föreslå hur författaren/producenten borde göra i stället? För att sådana kommentarer ska vara hjälpsamma krävs att den som tagit del av texten (eller filmen) verkligen satt sig in i dess problemställning och också kan ”ställa sig bredvid”, och hjälpa till i den riktning som avsetts. Påfallande ofta ges synpunkter utifrån aspekter som inte alls är relevanta i det aktuella exemplet. Författaren/producenten hamnar i att behöva försvara varför den ville göra det den ville göra.

Det krävs tid och engagemang för att kunna läsa på ett sådant sätt att man kan ge synpunkter som ligger i linje med författarens egna avsikter. Den tiden och orken finns sällan. Men det finns andra sätt att hjälpa till.

Samtal som tillämpning

Vi har haft flera ”särskiljande samtal om samtalssyften” med intresserade kollegor, släkt och vänner. Min sammanställning fungerade som underlag vid flera av dessa tillfällen. Samtalen handlade då inte om korrekturläsning eller förslag på andra rubriker, referenser som borde vara med, upplägg eller anvisningar om lämpligare sätt att skriva. I stället prövade vi tillsammans om, och i så fall hur, särskiljande samtal om samtalssyften också kan vara meningsfulla för andra, genom att tillämpa resonemangen. Det sättet att pröva innebär att gemensamt lyssna på de samtal som uppstår, efter en genomgång av själva texten. Då går det att höra om särskiljande samtal om samtalssyften är en fruktbar ingång även för andra, utan att någon behöver yttra sig om texten som sådan. Korrekturläsning och synpunkter på upplägg kan också behövas, men bara i ett visst skede och bara om den som producerat något direkt ber om sådan hjälp. Här verkar också finnas ett behov av distinktion mellan olika avsikter.

Nödvändiga ”göra förenlig”-samtal typ 8 eller 9

Monica Hanes och min frustration över svårigheten att få till de samtal som vi uppfattar som nödvändiga, det vill säga de kunskapsgenererande samtalen som ”formuleringsprövar” och ”tankefigurprövar”, låg bakom projektet att utforska samtalssyftestyper. Men det finns troligen fler typer av nödvändiga samtal som inte kommer till stånd, eftersom syftet och förutsättningarna för dem inte tydliggörs.

I ett komplext nätverkssamhälle fungerar, som tidigare nämnts, inte principen ”gemensamt mål” som underlag för att kunna avgöra vad var och en själv ska göra. Risken finns att det som gynnar den ene blir kontraproduktivt, eller etiskt omöjligt att acceptera för den andre. Mål som formuleras så att de kan godtas av alla, blir i gengäld så allmänna och luddiga att de inte kan fungera som vägledning för de egna övervägandena.

Samtal som får karaktären av debatt med omröstning om vilken princip som ”segrar” och alla sedan ska inordnas under är dock fortfarande vanliga inom såväl arbetslivet som i politiken.

Samtal som har funktionen att samtalet ska kunna bidra till att det var och en ser som viktigt, eller har som mål, kan göras förenlig med de andras inriktningar och ambitioner kan också kallas koordinerande men de är betydligt mer krävande än de vanliga ”vem gör vad och hur”-samtalen eftersom de förutsätter tankefigurprövande och preciserande moment. Kanske samtal av typ 8 eller 9? Sådana samtal är kanske en förutsättning för en demokrati som kan fungera i det samhälle vi nu lever i?

Är en tankefigurprövande ambition realistisk?

En insikt som vuxit fram under arbetet är att de samtal som vi menar är nödvändiga antagligen är svåra att få till. Det som främst saknas är tid och ork. Tidsbristen är ett särskilt, mycket påtagligt, bekymmer.

Tendensen att i ett första skede säga sådant som brukar sägas, har beskrivits inom flera olika vetenskapliga teoribildningar. Fenomenet kan kallas ”diskurs”, ”paradigm”, ”frame”, ”doxa”, ”samtalsmönster”, ”tankefigur” eller ”narrativ”²⁹. Oavsett vad det kallas, belyser det att vi till stor del sitter fast i de språkliga och tankemässiga konventioner som vi skapat tillsammans. Vi har alla svårt att ställa oss utanför sådana mönster.

Tack vare påpekanden från en kritisk läsare av manuskriptet till denna sammanställning blev jag uppmärksam på att även jag fallit in i en ”trall” som jag inte alls ville sjunga. Det handlade egentligen inte om innehållet utan att jag skrivit på ett sätt som utgått från en traditionell hierarkisk utifrån observerande-position som jag inte alls känner igen mig i. Eftersom hela projektet ”särskiljande samtal om samtalsstyften” är ett försök att pröva en alternativ utgångspunkt fick jag skriva om från början till slut. Jag fick ompröva tankegrunden för nästan varenda fras som bara slunkit ur mig av sig självt. Men det omprövande arbetet hade jag inte klarat utan att någon tagit sig tid att läsa kritiskt, och att jag också fått hjälp av andra att tydliggöra det grundläggande problemet i mitt sätt att skriva.

I dokumentärfilmen om Nobelpristagaren och journalisten Svetlana Aleksijevitj (Julén 2015) beskrivs hur Aleksijevitj har ett slags tvåstegs-samtal. I det första steget talar den intervjuade om det man förväntas säga om man får en fråga som handlar om att vara före detta sovjet-människa, eller om vad kärlek är. Aleksijevitj kommenterar därefter berättelsen med sina personliga reflektioner. Efter det tas ytterligare ett varv, där personen börjar ifrågasätta det den sagt tidigare, och ompröva det: ”Kanske var det egentligen mer så här?” I det andra varvet kommer de mer genuina berättelserna fram. Formulerings- och tankefigurprövande samtal går antagligen igenom samma moment av inledande ”sånt man brukar säga”, innan det verkliga omprövandet kan komma igång. Att komma dit i ett samtal som bara pågår någon timme är förmodligen helt orealistiskt.

En fråga blir då om det kan finnas andra former än de som förutsätter att man träffas tillsammans under många timmar, eller helst flera dagar, för de formulerings- och tankefigurprövande samtal som vi menar behövs, och hur dessa i så fall skulle kunna komma till stånd.

Referenser

- Alexandersson, M. (2007). *Tankens krökning tillbaka mot sig själv*. Pedagogiska Magasinet.1, (07), 28 – 33.
- Andrén och Hane. (2001). *Den gemenskapande handlingen*. Vänersborg: Klangfärg. Västra Götalandsregionen.
- Andrén, M. (2008). *Det pedagogiska övervägandet: en uppmärksamhetsinriktande studie i och genom humanvetenskaplig handlingsteori*. Diss. Åbo: Åbo akademi, 2008. Åbo.
- Argyris, C. & Schön, D. A. (1996). *Organizational Learning II – Theory, Method, and Practice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Asplund, J. (2002). *Genom huvudet: problemlösningens socialpsykologi*. Göteborg: Korpen.
- Bachtin, M. (1990). *Det dialogiska ordet*. Gråbo: Anthropos.
- Catmull, E.E. & Wallace, A. (2014). *Creativity, Inc: overcoming the unseen forces that stand in the way of true inspiration*. London: Bantam Press.
- Drew, P. & Heritage, J. (red.) 1992. *Talk at Work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-101.
- Emsheimer, P., Hansson, H. & Koppfeldt, T. (2005). *Den svårfångade reflektionen*. Lund: Studentlitteratur.
- Enquist, A. (1984/2013). *Konsten att samtala*. Lund: Studentlitteratur.
- Gadamer, H-G. (1988). *Förnuftet i vetenskapens tidsålder*. Göteborg: Daidalos. s. 59 – 81.
- Granberg, O. & Ohlsson, J. (2004). *Från lärandets loopar till lärande organisationer*. (2., [rev.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.

- Julén, S (2015). *Den värsta lögnen är den dokumentära*. Dokumentärfilm. Institutet för framtidsstudier.
- Korp, H. (2003). *Kunskapsbedömning: hur, vad och varför*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Lindqvist Grinde, J. (2008). *Klassisk retorik för vår tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Linell, P. (1998). *Approaching dialogue: talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, s. 263-276.
- Linell, P. (2011). *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 1. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Linell, P. (2011). *Samtalskulturer: kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Vol. 2. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Linell, P. & Markova, I. (red.) (2014). *Dialogical approaches to trust in communication*. Charlotte, N.C.: Information Age Publishing.
- P Linell. & I Markova, I: Linell, P. & Markova, I. (red.) (2014). *Dialogical approaches to trust in communication*. Charlotte, N.C.: Information Age Publishing. s. 213 -235.
- Lundgren, C. (2009). *Samarbete genom samtal: en samtalsanalytisk studie av multiprofessionella teamkonferenser inom smärtrehabilitering*. Diss. Linköping : Linköpings universitet, 2009. Linköping.
- I Markova & P Linell. I: Linell, P. & Markova, I. (red.) (2014). *Dialogical approaches to trust in communication*. Charlotte, N.C.: Information Age Publishing. s. v–xxviii
- Norrby, C. (2014). *Samtalsanalys: så gör vi när vi pratar med varandra*. (3., [rev.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.

- Ramirez, J L. (1995 a). *Skapande mening. En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering*. Diss. Stockholm: Nordplan.
- Ramirez, J L. (1995 b). *Meningens nedkomst. En studie i antropologisk tropologi*. Stockholm: Nordplan.
- Ramirez, J. L. (1997). *SYNEKDOKE - om begreppsfenomenologi och om retorik som praktikens kunskapsteori*. Stockholm: Nordplan.
- Rosengren, M. (2008). *Doxologi: en essä om kunskap*. (2. utg.) Åstorp: Retorikförlaget.
- Rydén, L. (2020). *Diskursiv arbetsmiljö: ett nytt perspektiv på organisatorisk arbetsmiljö*. Diss. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan, 2020. Stockholm.
- Säljö, Roger (2000). *Lärande i praktiken*. Stockholm: Prisma.
- Wennberg, B. & Hane, M. (1998). *Focus Groups: både en arbetsform och en metod för datainsamling i ett utforskande partnerskap*. Onsala: Samarbetsdynamik.
- Wennberg, B-Å. (2019). *Komplexiteten – grunden till oredan och villrådigheten i debatten om arbetslivet*. Ölsdalen: Samarbetsdynamik. <https://samarbetsdynamik.se/Filerpdf/Rapporter/Komplexitetsrap-port.pdf>
- Wennberg, B-Å. & Hane, M. (2109). *Utforskande samtal – vägen till kunskapsintegration, synergi och gemenskap i arbetslivet*. Ölsdalen: Samarbetsdynamik. <https://samarbetsdynamik.se/Filerpdf/Rapporter/Samtal-fullfinal.pdf>

¹ Även om vårt arbete får sin giltighet genom att vara praktiskt användbart för andra än oss själva, hade vi inte lagt ned så mycket tid och kraft i det som vi gjort, om vi uppfattade det som att andra redan gjort jobbet. De tillämpningssamtal vi haft hösten 2020 och våren 2021 har visat att även andra erfarna samtalspraktiker menar att skissen tillför nya och användbara sätt att närma sig problemet med "meningslösa samtal". I den mån det vi gjort redan utforskats av andra så har den forskningen i så fall inte fått sådant genomslag att vi, som erfarna "samtalspraktiker" kunnat se spår av den i den allmänna diskursen om "samtal om samtal", eller i den faktiska samtalspraktiken. Vi har heller inte kunnat hitta forskning med liknande inriktning genom att söka i de allmänt tillgängliga databaserna.

² Vad ett "samtal" är går jag inte in närmare på här, men en orsak till olika sätt att förhålla sig, kan vara olika antaganden om det mänskliga medvetandet och tänkandet, och därmed även samtalandets "ontologi". Markova och Linell (2014) beskriver skillnaden mellan "monologism" och "dialogism". Den monologiska synen på människan och hennes kommunikation utgår från individen. Meningsinnehåll skapas "inom" individen och "överförs" som ett slags kopior till andra. I den mån missförstånd uppstår är den enda förklaringen då att "sändaren" (vanlig metafor med en monologisk utgångspunkt), inte varit tillräckligt tydlig. Dialogismen å sin sida utgår från att meningsinnehåll skapas i samspel med andra. "Mening" går inte att producera isolerat från andra människor. Även i ensamhet förs en inre dialog med föreställningarna om vad andra skulle säga (se även Bachtin 1990). Det var och en säger kommer dessutom alltid att få en, åtminstone delvis, annan innebörd för andra. Det som sägs och tänks påverkas i sin tur av det andra säger, i ett visst samtal. På så vis medför varje nytt samtal en möjlighet till förändrad förståelse för alla medverkande (även en "samtalsledare"). Beroende på vilken av dessa båda utgångspunkter som dominerar, kommer också hela poängen med att samtala med andra att skilja sig åt. En förutsättning för att vårt särskiljande om samtalssyften ska kunna uppfattas som meningsfull är antagligen en "dialogisk" utgångspunkt.

Inom den "symboliska interaktionismen" förs liknande resonemang om vad samspel och meningsskapande "är". Socialpsykologen Johan Asplund har sin egen variant som han kallar "social responsivitet" som beskriver vår "drift att svara och få svar". I *Genom huvudet – problemlösningens socialpsykologi* (2002) använder han bland annat schackspel som en liknelse för att åskådliggöra hur vi skapar mening genom samspel. Inte förrän motspelaren gjort sitt drag vet spelaren innebörden av sitt eget.

³ Begreppet "mening" är mångtydigt. Jag använder det både med koppling till vardagsuttrycket "meningslöst", det vill säga något som innebär en upplevelse av att ha kastat bort sin tid, och för att ansluta till José Luis Ramirez' (1995 b) resonemang om den dimension av mänsklig aktivitet som har att göra med "intentionalitet": den riktning, det inneboende "menande", eller "meningsskapande", som handlingen har medan den pågår. Om man inte kan se vitsen med samtalet, uppfattas det som "meningslöst". Vad det är som gör att samtalet får "mening" för en själv är det som avgör om aktiviteten upplevs som meningsfull eller meningslös. Jag använder begreppet medvetet dubbeltydigt på det viset att jag inte enbart avser den subjektiva upplevelsen av mening, utan också att samtalet har en "mening", potential att "göra skillnad", i ett större sammanhang. Vi har utgått från att alla arrangerade samtal anordnas av en anledning, alltså att de har en tänkt "mening" i betydelsen "avsikt" och att det hela ska ha mening "efteråt".

Oklarheter om vad meningen kan vara, kan medföra att samtalet i stället både upplevs som meningslöst av enskilda medverkande, och de facto blir det, i betydelsen att sättet som det genomfördes på inte möjliggjorde att samtalets tänkta mening kunde infrias, och därför blir meningslöst också med ett större perspektiv. Aspekten "mening" i betydelsen "intentionalitet" medförde att beteckningarna på de olika samtalssyfteskategorierna fick karaktären av adverbial (en bestämning av hur man samtalar medan samtalet pågår, till exempel "informerande" eller "prövande"), där detta fungerade utan att kännas onaturligt.

⁴ Tanken att begreppen får sin mening genom att "göra skillnad" är central hos José Luis Ramirez (1995 a) som i sina resonemang bygger på språkfilosofier/psykologivister som Jacques Lacan och Ferdinand de Saussure. Genom att utgå från vad något "inte är" blir det möjligt att också få grepp om vad det "är". Utan avgränsningar och skillnader är såväl språk som tankar omöjliga, eftersom allt då blir ett enda diffust blurr.

⁵ Den humanvetenskapliga handlingsteorin (Ramirez 1995 b) kan betraktas som en utgångspunkt för såväl min egen, som för Samarbetsdynamiks, syn på menings-aspekten inom mänsklig verksamhet. Ramirez kritiserar föreställningen om "praktik" och "teori" som varandras motsatser, och lyfter i stället den bortglömda tredimensionaliteten av mänsklig verksamhet. Den tredje dimensionen är den som Aristoteles kallade "praxis" men som kommit att betyda "göra". Ramirez skiljer mellan "göra" och "handla". Göra är det observerbara skeendet, den tekniska proceduren, medan handla rymmer intentionaliteten, meningen i själva görandet medan det pågår.

⁶ En klassiker inom handboksacket är Anders Engqvists *Konsten att samtala*, först utgiven 1984 och sedan regelbundet nyutgiven. Senaste reviderade upplagan är från 2013. Den har under många år ingått som standardlitteratur i utbildningar och kurser av olika slag. Boken riktar sig till samtalsledare, men kan även ge uppslag för alla andra som då och då medverkar i samtal.

Engqvist tar upp olika samtalssyften, bland annat "kartläggande" samtal, som vi också har med som en kategori. Alla kategorier i hans bok avser dock samtal som förs inom "människovårdande" yrken mellan en "hjälpare" och en eller flera klienter. Inte "samarbetssamtal". Inriktningen i handböckerna är av det psykosociala slaget, alltså hur man bäst undviker att skapa otrevlig stämning i ett samtal och hur en samtalsledare kan vara en stödjande samtalspartner. I en del böcker behandlas också samtalsmetoder för "idékläckning".

⁷ Den metodinriktade litteraturen har två huvudspår: samtal på jobbet, ("medarbetarsamtal", handledning eller arbetsplatssamtal) eller samtal som forskningsmetod. Dessutom finns en hel del litteratur med mer terapeutisk inriktning ("motiverande samtal", "MI", kan sägas höra till denna avdelning). Tyngdpunkt läggs genomgående vid hur en ledare ska kunna åstadkomma ett kreativt, tryggt och öppet samtalsklimat. Forskning om samtal i arbetslivet visar hur de medverkande samtalare och interagerar med varandra eller hur olika kommunikativa strategier gestaltas språkligt. En viktig aspekt är hur meningsinnehåll "förhandlas" fram mellan de samtalande. (Drew & Heritage 1992, Linell 2011, Lundgren 2009.) Såvitt jag har kunnat finna ligger fokus inom samtalsforskningen huvudsakligen vid samtal mellan yrkespersoner och klienter (kund, elev, patient.).

⁸ Hans-Georg Gadamer (1988) menar att den hermeneutiska processen, tolkning och förståelse, är en dialog och att varje yttrande går att förstå, om man också förstår vilken "fråga" som yttrandet är avsett att besvara. Våra särskiljande samtal har egentligen samma utgångspunkt. Samtalsaktivitetens form går att se som ett svar på frågorna vad det är man behöver samtala om och varför, och varför man då ska göra som man gör, för att uppnå det som samtalet är till för.

⁹ Termen "institutionella samtal" (Drew & Heritage 1992, Linell 2011) används inom samtalsforskning (konversationsanalys, "CA") för att skilja mellan jobbrelaterade samtal och andra samtal. Vi använder beteckningen "arrangerade" samtal för att skilja dem från spontana samtal, liksom från samtal mellan en yrkesperson och en "klient", till exempel samtal mellan en sjuksköterska och en patient, mellan en lärare och en elev eller mellan personal i en kundmottagning och kunder.

¹⁰ "Samtalssyftestyper" avseende samtalens syfte eller riktning (teleologi) kan analyseras med hjälp av retoriska begrepp. Inom den klassiska retoriken görs åtskillnad mellan olika "topiker" (ungefär: "ämnen" eller "utgångspunkter") liksom diskursiva genrer: genus demonstrativum, genus iudiciale och genus deliberativum (se tex Grinde 2008, Ramirez 1995). Denna retoriska begreppsapparat ligger också indirekt till grund för vårt arbete, även om vi har sett ett behov av andra, och fler, diskursiva kategorier, liksom andra distinktioner.

¹¹ "Samverkan" som beteckning på sådana fenomen som blir till genom att människor just då väljer att göra på ett visst sätt, och att agerandet såväl påverkar andras handlingar, som påverkas av andra människors faktiska och föreställda ageranden pekar på skillnaden mellan mänskliga interaktiva fenomen och till exempel mekaniska skeenden eller biologiska processer (se även Wennberg 2019). Med denna användning har begreppet alltså en ontologisk innebörd. Med "samverkan" avser jag således inte specifika organisatoriska förhållanden eller ambitioner som "samarbete", "sträva mot samma mål" eller liknande. Uttrycket har i min sammanställning ingen värdeladdning, utan har funktion som ett neutralt beskrivande begrepp.

¹² I sin bok om arbetet på Pixar beskriver Edwin Catmull (2014) hur han upptäckte att den sortens samtal han betraktade som en förutsättning för företagets framgång omöjliggjordes av hur man möblerat sitt konferensrum. Man satt runt ett smalt avlångt bord. Ju mer företaget växte, desto längre bort från ena änden till den andra hamnade de medverkande. För att se till att de personer som verkligen behövde höra så många andra som möjligt också kunde göra det, hade man satt dessa personer tillsammans, i bordets centrum. För att dessutom säkerställa att de alltid fick plats där, hade man lagt lappar med namn vid respektive plats. Vad man inte insåg var att man därigenom förstärkte en hierarkisk tanke där de som satt i ytterkanterna kom att se sig som perifera åhörare, i stället för jämbördiga samtalspartners. Från ytterändorna hade man ingen ögonkontakt med de som satt i mitten, och ännu mindre med dem i den andra ytteränden. Catmull reflekterar över hur det kunde komma sig att han inte lagt märke till detta tidigare. Han kom fram till att han själv ju visste vad tanken med bordsplaceringen var, och den var allt annat än hierarkisk. Eftersom han själv satt i mitten, kände han sig aldrig exkluderad.

En omedelbar åtgärd blev att införskaffa ett kvadratisk bord, så att alla kunde se alla. Men problemet kvarstod. Bordsplaceringen levde kvar som en oreflekterad vana, trots att dess ursprungliga avsikt inte längre var relevant. Catmull liknar problemet med att man högg ner den problematiska eken, men förstod inte att medan den stått där hade den spritt sina ekollon runt omkring sig och skotten påverkade i sin tur förutsättningarna för hela omgivningen på ett mindre lyckat sätt. Catmull använder exemplet för att illustrera hur oreflekterade vanor kan förstärka underliggande antaganden, som i sin tur skapar organiseringsprinciper. Principer som så småningom kan förstöra möjligheterna att arbeta på det sätt man vill. Vår utgångspunkt är att ett "samtalsformat" alltså är ett slags kulturmönster som ibland tillämpas, även när andra former kanske skulle kunna ge det egna syftet bättre.

¹³ En invändning mot metoden att utgå från bedömningskriterier för att förstå samtalets avsikt är att bedömning inte alltid är "autentisk", det vill säga det är inte säkert att det vi bedömer är exakt det som "det hela går ut på". Inom utbildning kan det till exempel förekomma att det som bedöms är "indirekta" tecken på lärande, snarare än den faktiska kunskapsförkovran som stipulerats av kursplanen (se till exempel Korp 2003). Ibland bedöms till och med något helt annat än det som var kursens kunskapsmål.

¹⁴ Monica Hanes och Bengt-Åke Wennbergs rapporter finns här: <https://www.samarbetsdynamik.se/om-paradigmskiftet-och-dess-konsekvenser/> under rubriken *Våra erfarenheter 1969 – 2019*. Slutsatserna presenteras också i mina filmer <https://www.gissforum.se/lankar-till-filmerna/>.

¹⁵ På en annan "nivå" än den konkreta praktiken utanför samtalsrummet, kan man däremot säga att allt samtalande i sig innehåller moment av samordning, dels i det som sker i själva samtalandet, alltså vad det är man gör när man pratar med varandra, dels i det som pågår inne i "det egna huvudet" när det andra säger prövas mot de egna erfarenheterna.

¹⁶ Ett exempel på formuleringsprövande syfte är det projekt som jag och min kollega och inbjudna pedagoger från andra verksamheter genomförde tillsammans med Samarbetsdynamik AB. Genom en serie fokusgruppsamtal försökte vi hitta ett sätt att beskriva "vad det är vi gör när vi gör det vi gör" inom den verksamhet vi då kallade "Skapande Pedagogik" (Andrén och Hane 2001). Det projektet blev också startskottet till mina egna reflektioner kring vilken sorts samtal som behöver föras om alla möjliga samverkansfrågor, inte bara vår specifika verksamhet. Vår rapport fick titeln *Den gemenskapande handlingen. Bättre samtal i samhället – om skapande pedagogik*.

¹⁷ Den sortens samtal som jag kallar "formuleringsprövande" och "tankefigurprövande" ingår båda i den typ av samtal som Monica Hane och Bengt-Åke Wennberg kallat "utforskande samtal" (Wennberg och Hane 2019). Eftersom det visat sig att termen utforskande samtal kommit att användas om samtalsaktiviteter med annan riktning och ambition än den vi avser i detta projekt, försökte vi hitta en mer precis benämning, vilket också bidrog till att vi kunde se att det kan finnas en poäng att särskilja två typer av utforskande samtal.

¹⁸ "Diskursteori" som bärande princip inom den så kallade postmodernismen har på senare år kritiserats rätt intensivt. Den uppfattas som relativiserande, och att den bidrar till att vi inte kan tala om sociala realiteter på ett handlingsinriktat sätt. Om social verklighet ses som komplex, blir det dock omöjligt att beskriva och förstå sociala skeenden som "orsakade" av yttre omständigheter eller enskilda personers handlingar. Diskursbegreppet pekar då på det sociala skeendets komplexa karaktär. Min egen utgångspunkt är inte att sociala företeelser "bara" är diskursiva, utan att diskursen som sådan också är en verklighet som påverkar den faktiska sociala verkligheten, genom att skapa förutsättningar för tanken; vad som kan sägas och blir "pratbart". Enskilda personer kan bara påverka sociala skeenden om deras utsagor och handlingar "passar in" i den diskurs som vi gemensamt hjälps åt att upprätthålla. I Lisbeth Rydén's avhandling om diskursiv arbetsmiljö (2020) ges en tydlig presentation av det sätt att använda begreppet, och betrakta fenomenet, som också ligger till grund för Monica Hanes och mitt arbete.

¹⁹Inom pedagogisk teori influerad av framförallt John Dewey (1859 – 1952) och Kurt Lewin (1890 – 1947), används ofta begreppet "reflektion" för att belysa det som ibland kallas "djuplärande". I pedagogiska sammanhang betonas ofta vikten av reflektion. Tanken är att det är denna som kan möjliggöra ett självständigt och kritiskt tänkande, eftersom det är genom denna process som vi kan se större sammanhang och mönster och, så småningom, även sina egna antaganden. Begreppet används dock ofta på ett så allmänt sätt att det inte alltid är klart för elever/studenter vad de är tänkta att "göra" (Andrén 2008, Emsheimer, Hansson och Koppfeldt 2005). "Lärspiraler" är ett annat vanligt begrepp som beskriver hur lärandet går från en ytlig och konkret nivå, till en djupare reflektion av karaktären "varför tänker jag som jag tänker?" (Alexandersson 2007). Samma begrepp används också inom det som ibland kallas "organisatoriskt" lärande (Argyris och Schön 1996, Granberg och Ohlsson 2004). Såvitt jag kan förstå beskriver de teorierna i stort sett samma aktivitet som den som här kallas "tankefigurprövande". Skillnaden är att det tankefigurprövande samtal vi har i åtanke inte går ut på att utforska de personliga utgångspunkterna utan "diskursens".

²⁰ Uttrycket "kulturellt omedvetna" används återkommande i José Luis Ramirez' texter för att belysa hur vi överför meningsinnehåll, antaganden och värderingar i såväl begrepp som i hela resonemang, och som vi då också blir fångna i, och begränsade av (Ramirez 1995 a). Han anspelar på Jungs "det kollektiva omedvetna".

²¹ En orsak till den ofta förekommande "tips"-diskursen kan kanske vara att erfarenheten av en riktigt bra metod ofta blir så positiv att man brinner av iver att förmedla den till andra. Ett annat skäl kan vara att vi i största allmänhet har en benägenhet att utgå från att alla problem kan åtgärdas om en ledare tillämpar en viss strategi och är tillräckligt skicklig. Att alla problem är av ett slags "maskin"-karaktär och därför kan tas om hand av "den som bestämmer". Ett bekymmer med denna diskurs är dock att den alltid handlar om vad "någon annan", i detta fall samtalsledaren, ska göra "med andra", inte vad vi själva kan göra, här och nu.

²² Uttrycket "få andra att" har blivit intern jargong i mina och Monica Hanes och Bengt-Åke Wennbergs samtal. Det är ett lite ironiskt uttryck som pekar på den mycket vanliga tankefiguren att människor kan styras och kontrolleras utifrån på ett fullständigt förutsägbart sätt, till skillnad från utgångspunkten att vi i någon mening alltid "väljer" och "gör" något med den information vi får.

Vår egen utgångspunkt är att det inte *går* att "få någon att", inte ens när sannolikheten är stor att den vi vill påverka kommer att göra som vi säger. Vi kan ändå inte veta exakt hur personen kommer att göra, eftersom vi människor gör som vi gör utifrån vad vi "ser framför oss", inte på grund av mekaniska reaktioner på vissa impulser. Dödshot och tortyr minskar sannolikheten att vi inte kommer att lyda order, men helt säkert på utfallet går det inte att vara, ens i sådana situationer.

Det finns många sätt att beskriva skillnaderna i synsätt. Douglas McGregor kallade det på sin tid för "Teori X och Teori Y". Bengt-Åke Wennberg har på senare år hänvisat till sociologerna Durkheim respektive Tarde som representanter för dessa två i grunden väsensskilda tankefigurer/paradigm. Begreppen "monologism" och "dialogism" belyser samma typ av skillnad.

²³ Inom den frigörande pedagogiken, med rötter hos bland andra Paolo Freire, och inom dess moderna tillämpningar, som till exempel normkritisk pedagogik, är utgångspunkten att så länge vi är okunniga om de maktstrukturer som vi sitter fast i, kan vi inte förhålla oss på ett konstruktivt sätt till våra egna liv. Att "frigöra genom att medvetandegöra" blir då samtalets huvudsyfte. Det kan tänkas att en sådan tankefigur (antagligen i så fall en del av det "kulturellt omedvetna") ligger bakom benägenheten att lägga så mycket tid och energi på resonemang om sådant som vi just nu inte själva kan påverka, men som har inflytande på vår egen vardag.

²⁴ Min erfarenhet är att "personlighetsanalyserandet" under ett pågående samtal sällan hjälper samtalet vidare. Påståenden om att man säger som man säger för att man "är" si eller så, eller för att man vill utöva makt, inte vill ta ansvar eller söker medhåll, stöter oftast på starkt motstånd eftersom de vanligen är anklagande till sin natur. Sådana resonemang kan också bli så fångslande att man helt glömmer sakfrågan och i stället börjar tala om relationerna i gruppen eller om sin barndom.

²⁵ En egen iakttagelse är att etiketterna "psykopat" och "narcissist" väldigt ofta tillgrips när vi funderar över varför det blev som det blev i ett visst socialt sammanhang. Jag gör det själv, även om observationen har medfört att jag numera försöker låta bli. Uppenbarligen fyller detta amatördiagnosticerande något slags behov, trots att vi ju knappast får hjälp av etiketterna att veta hur vi ska kunna agera för att det som inte fungerar så bra ska kunna bli bättre.

²⁶ Per Linell och Ivana Markova diskuterar i *Trust and Distrust in Interaction. Some Theoretical and Methodological Points* (2014 s. 213-235) tillit som en förutsättning för kommunikation. Vi skulle överhuvudtaget inte kunna kommunicera och samarbeta med andra om vi inte litade på att andra är relativt rationella och förutsägbara, och i viss mening också vill oss väl. Faktorer av det slaget ligger som jag ser det utanför sådant som är möjligt för de medverkande i ett visst samtal att gemensamt påverka, utan handlar mer om dialogens och interaktionens "väsen".

Kanske kan det ibland vara så illa med den grundläggande tilliten att förutsättningarna för att komma överens om vad det är man pratar om och varför, inte finns. Att genomföra den typ av analys som krävs för att komma fram till en sådan slutsats finns det dock sällan vare sig tid till, eller tillräckliga kvalifikationer för, i ett pågående samtal. Däremot går det alltid att försöka tydliggöra vad det är man själv vill med samtalet, och hur man tänker om sättet att medverka i ett sådant samtal.

²⁷ Mina resonemang om samtal bygger på den förgivettagna utgångspunkten att människor är medansvariga och jämbördiga och att samtal är en mer eller mindre självklar arbetsform för överenskommelser. Denna utgångspunkt är dock långt ifrån självklar, vare sig globalt eller här i det västerländska samhället. Den har aldrig varit självklar, men de senaste decennierna har som bekant auktoritära ideologier fått starkare fäste även hos oss i Sverige. Motståndet mot totalitära krafter av olika slag, såväl de sedan länge invanda och därmed svårupptäckta "smygaukautoritära", som de klart uttalat totalitära ligger också bakom mina resonemang. Betoningen av ansvarspositionen, "aktörspektivet", för var och en av oss, liksom avvisandet av all form av "offerdiskurs" och "paternalism", utgör som jag ser det, i sig själv en motståndshandling mot auktoritära tankefigurer och totalitarism.

²⁸ Toleransen mot tystnad under ett pågående samtal skiljer sig åt, visar samtalsforskningen (Norrby 2014). Om en tystnad upplevs som pinsam, eller tolkas som en nödvändig tankepaus, är både individuellt och kulturellt betingat. Även här borde ett tydliggörande av syftet kunna påverka toleransen. Om syftet är att utforska något är det självklart att man måste fundera över vad som sagts, innan man kan säga något själv. Om syftet är att "prata för den sociala samvarons skull" kan stopp av det slaget däremot vara ett varningstecken.

²⁹ I flera av Bengt-Åke Wennbergs bloggar (länk på www.samarbetsdynamik.se) beskrivs konsekvenserna av det han i vissa texter refererar till som "doxa", "frames" eller "paradigm". Innebörden av begreppen är inte identiska men syftet, som jag tolkar det, är att uppmärksamma en slags "kulturell programmering" som vi gemensamt skapar och upprätthåller och som i sin tur avgör hur vi uppfattar världen och vilka förslag på åtgärder och handlingar som en sådan uppfattning medför. Han påpekar ofta att vi tycks sitta fast i ett "föråldrat paradigm" vilket i sin tur kan förklara varför vi fortsätter att ordna såväl samhället i stort som mer avgränsade verksamheter på sådana sätt som vi av erfarenhet vet inte fungerar. Begreppen "frames", "paradigm", "tankefigur" och "diskurs" har utvecklats inom olika kunskapstraditioner. När det gäller "doxa" brukar Wennberg hänvisa till Mats Rosengren (2008). Begreppet har sitt ursprung hos Platon.

Om författaren

Engagemanget i det som jag numera kallar ”samverkansfenomenet” började tidigt. Min yrkesmässiga bakgrund finns inom det pedagogiska och estetiska fältet, men inte som ”bildlärare” eller ”musiklärare” utan inom folkbildning och i första hand inom LSS-verksamhet: verksamhet som riktar sig till personer med det som tidigare kallades ”utvecklingsstörning”. Den pedagogiska inriktning jag kände igen mig i var dock svår att göra begriplig för andra. Ibland medförde det att jag inte kunde göra ett så bra jobb som jag ville. De samtal som fördes om verksamheten kunde inte tillräckligt precisera det som egentligen var det centrala. Antingen hamnade sättet att tala om det vi gjorde i instrumentella, men spekulativa, resonemang om effekter, eller i ytligt tekniska (står i ring, lär ut genom härkning, målar med silkespapper etcetera). Jag brottades med hur man i stället skulle kunna tala med andra om denna verksamhet, och skrev massor.

Någon gång i mitten av 1990-talet kom jag i kontakt med Monica Hane och Bengt-Åke Wennberg i företaget Samarbetsdynamik. Jag insåg då så småningom att de problem jag tampats med i så många år, inte var specifika för just min verksamhet. Samma grundläggande problem kunde också finnas bland officerare eller på Volvo. Jag fick helt andra exempel, fler begrepp och nya perspektiv. Att det behövs andra sätt än de vanliga att samtala om praktisk verksamhet är jag ännu mer övertygad om idag än jag var då.

Hösten 2002 ändrade jag yrkesinriktning och började undervisa i pedagogik vid Högskolan i Gävle. Efter att ha disputerat 2008 på avhandlingen *Det pedagogiska övervägandet*, klarnade insikten att det också behövs ett annat sätt att resonera om kunskap och forskning. Numera är jag pensionär och kan ägna mig åt den här typen av frågor mer eller mindre på heltid.

Våren 2019 bildade Arne Andersson, Gunilla Hallerstedt, Christina Mure och jag nätverket GiSS. Vi har alla samarbetat med Monica och Bengt-Åke under många år. Nätverket GiSS, Forum för Givande Samtal om Samverkan, verkar för möjligheten att föra de långa och mer krävande samtal som här kallas formulerings- och tankefigurprövande. Det vill säga samtal som förs utifrån initiativtagarens eget behov av att pröva sina resonemang tillsammans med andra som är beredda att hjälpa till i sådana samtal som på sikt kan bidra till möjligheten att föra andra samtal i samhället, i stort.

Gävle, mars 2021.

